

At flytte fra ét hjemland til et andet

Oplevelser og erfaringer fra oplysningsindsatsen om repatriering blandt ældre fra Tyrkiet og det tidligere Jugoslavien

En varm tak til alle medvirkende familier

Dansk Flygtningehjælp
Asyl, Repatriering og Au Pair Support
Oktober 2012

Indhold

Indledning	4
FØRSTE DEL: Opbygning af en særlig oplysningsindsats	6
Projektets grundstruktur	6
Rammerne for dialog med målgruppen	7
Geografiske indsatsområder	8
ANDEN DEL: Hjem er både her og dér	10
Viden om målgrupperne	10
Arbejdsindvandrerne fra Tyrkiet.....	10
Arbejdsindvandrerne fra det tidligere Jugoslavien	11
40 års ophold i Danmark	12
Hvad handler repatrieringsovervejelserne om?	15
Familien	16
Ensomhed og fremmedgørelse	22
TREDJE DEL: Konkrete udfordringer for arbejdsindvandrere i repatrieringsprocessen	27
Fortrydelsesretten	28
Krav om visum	30
Offentlige og private serviceydelser	31
Et endeligt farvel efter 40 år?	34
Afsluttende bemærkninger	37
Projektets målbare resultater	39
Bilag 1: Registrering af afholdte møder samt deltagere	40
Bilag 2: Håndbog: Særlige forhold om repatriering til Tyrkiet.....	41
Bilag 3: Håndbog: Særlige forhold om repatriering til det tidligere Jugoslavien	44
Litteraturliste	47

Indledning

I slutningen af 2009 fremsatte regeringen forslag om markante ændringer af repatrieringsloven. Man ønskede at forhøje beløbet, som er tiltænkt etablering i hjemlandet, samt udvide gruppen af personer, som kan få støtte efter lovens § 7. Lovforslaget blev endeligt vedtaget i marts 2010, og ændringerne blev indført med tilbagevirkende kraft fra den 1. januar 2010.

Dansk Flygtningehjælps målsætning i rådgivningsarbejdet er at give den enkelte udlænding indsigt i rettigheder, pligter og muligheder og derigennem støtte dem i at tage ansvar for deres egen tilværelse. Aktiviteterne på repatrieringsområdet har gennem årene båret præg af ønsket om, at så mange flygtninge og indvandrere som overhovedet muligt opnår en højere livskvalitet gennem afklaring af forholdet til deres hjemland.

Dansk Flygtningehjælp er en humanitær organisation, som i denne forbindelse har rollen som neutral og uvildig rådgiver mellem borger og myndighed. Det er derfor ikke antallet af gennemførte repatrieringer, der indikerer succesen af organisationens indsats, men snarere antallet af rådssøgende, der tager aktivt og informeret stilling til muligheden for at vende tilbage.

Hos Dansk Flygtningehjælp steg antallet af henvendelser om udlændinges muligheder for støtte i slutningen af 2009 og begyndelsen af 2010. Særligt antallet af henvendelser fra de tidligere arbejdsindvandrere¹ fra Tyrkiet og Balkan fyldte meget i opgørelserne. Mediernes dækning af lovforslaget om forhøjelse af støttebeløbene skabte en hidtil uset interesse for repatrieringsområdet. I takt med at vedtagelsen af lovforslaget kom nærmere og antallet af konkrete sager så ud til at stige, besluttede repatrieringsteamet at søge støtte til at specialisere dele af oplysningsindsatsen via projektbevillinger fra det daværende Ministerium for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Teamet havde en formodning om, at man via en særligt tilrettelagt indsats ville nå et bredere udsnit af målgruppen end ved passivt at besvare henvendelserne, når de kom. Desuden var det problematisk, at der i de konkrete indvandremiljøer spredte sig usande historier om mulighederne i og tanken bag loven. Det gjorde, at personer, som kunne tænkes at få gavn af ordningen, afholdt sig fra at søge yderligere viden om den.

En vigtig motivation for Dansk Flygtningehjælp i tilrettelæggelsen af projektet var at kommunikere repatrieringslovens budskab klart og tydeligt til de tidligere arbejdsindvandrere: der er mulighed for at få støtte fra den danske stat, hvis du går med overvejelser om at vende tilbage til dit hjemland. De mange henvendelser fra målgrupperne vidnede om et behov for oplysning om loven. Samtaler med kommunerne viste, at de generelt ikke var opmærksomme på, at arbejdsindvandrerne kunne omfattes særligt af repatrieringsloven ved ansøgning af dispensation – ansøgninger, der alle uden undtagelse er blevet imødekommet².

Projektet kom til at hedde *"Otium i hjemlandet – oplysningsprojekt for de tidligere "gæstearbejdere" fra Tyrkiet og det tidligere Jugoslavien"* og finansieredes alene af midler fra det daværende Ministerium for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Startdatoen var den 1. august 2010, og projektet blev afsluttet den 31. maj 2012.

1 Termen arbejdsindvandrere henviser til de indvandrere, som på daværende tidspunkt og senere blev kaldt gæstearbejdere, fremmedarbejdere eller bare indvandrere. Det er Dansk Flygtningehjælps opfattelse, at termen arbejdsindvandrere er den mest præcise og neutrale betegnelse for gruppen.

2 Med en lovændring per 1. juli 2011 indførte regeringen, at tidligere arbejdsindvandrere i udgangspunktet er omfattet af lovens personkreds, og der skal således ikke længere søges dispensation.

Nærværende rapport har til formål at dele erfaringerne fra projektet med alle, der måtte interessere sig for målgruppen og problematikken. Håbet er, at andre faggrupper med kontakt til ældre med etnisk minoritetsbaggrund vil drage nytte af de konkrete erfaringer fra tilrettelæggelsen af indsatsen.

Rapporten er inddelt i tre dele. I første del beskrives projektets opbygning og de metodiske overvejelser, som Dansk Flygtningehjælp har gjort sig inden gennemførelsen af hovedaktiviteterne.

Anden del belyser de dilemmaer, som målgruppen konfronteres med, i deres søgen efter svar på spørgsmålet om, hvorvidt alderdommen skal tilbringes i Danmark eller i hjemlandet. Det er selvsagt et komplekst felt, og der er givetvis fare for at generalisere for firkantet i beskrivelsen af problematikkerne. Teksten er derfor bygget op omkring citater og historier fra konkrete oplevelser, som Dansk Flygtningehjælps medarbejdere har haft i projektet suppleret med øvrigt materiale, der bidrager til nuancering i forståelsen af de ældres dilemma. Dertil skal bemærkes, at målgruppens repatrieringsovervejelser netop karakteriseres ved et komplekst samspil af faktorer – familierelationer, praktiske forhold, modsatrettede følelser, sorg, savn, ensomhed og glæde.

Tredje del behandler konkrete udfordringer i gennemførelsen af en beslutning om at repatriere – det vil sige de praktiske overvejelser og eventuelle forhindringer, som målgruppen selv nævner som væsentlige i processen.

Sidst i rapporten findes en oversigt over projektets konkrete målbare resultater samt konkrete anbefalinger til det videre arbejde med målgrupperne.

FØRSTE DEL: Opbygning af en særlig oplysningsindsats

Projektets grundstruktur

Det er Dansk Flygtningehjælps overordnede målsætning i repatrieringsarbejdet at støtte flygtninge og indvandrere i at forbedre deres livskvalitet. Formålet med projektet var at udbrede viden om mulighederne i repatrieringsloven til arbejdsindvandrere fra Tyrkiet og det tidligere Jugoslavien, således at denne gruppe blev bedre i stand til at træffe en kvalificeret beslutning om eventuel tilbagevenden til hjemlandet. Den primære målgruppe tilhørte per definition en aldersgruppe, der i dag nærmer sig pensionsalderen – eller allerede er pensionerede – og derfor begynder at tilrettelægge en alderdom enten i Danmark eller i hjemlandet. I projektets målsætning blev der taget højde for, at mange af de tidligere arbejdsindvandrere har fået dansk statsborgerskab, og den reelle målgruppe skønnedes derfor at omfatte ca. 8.500 personer over hele landet³. Projektets sekundære målgruppe omfattede foreninger, kommuner, organisationer, klubber, minoritetsnetværk samt medarbejdere fra ældreplejen og andre relevant faggrupper, som er i kontakt med ældre indvandrere.

Målgruppen bør kende til mulighederne i loven eller i det mindste vide, hvor de skal henvende sig for at få mere information. Det var derfor vigtigt at synliggøre muligheden for rådgivning hos Dansk Flygtningehjælp – en organisation, som er fremmed for en stor del af arbejdsindvandrerne, fordi de netop ikke er flygtninge. Et konkret mål var således, at flere fra målgruppen skulle søge konkret rådgivning om repatriering hos Dansk Flygtningehjælp, da dette kunne betragtes som et tegn på viden om organisationens rolle i repatrieringsarbejdet.

Dansk Flygtningehjælp har gennem flere år udviklet en model for støtte og rådgivning i afklaringsprocessen omkring repatriering, primært igennem det mangeårige arbejde med bosniere, som bor i Danmark og har et uafklaret forhold til hjemlandet. Strategien for nærværende projekt var derfor at udvikle et særligt tilrettelagt oplysningsforløb til støtte for arbejdsindvandrere fra de nævnte lande på deres egne sprog og præmisser fremfor en klassisk oplysningskampagne med pjecer og plakater.

PROJEKTETS VISION

- Vi vil møde målgruppen der, hvor de er – ikke hvor vi er
- Vi vil vise respekt for målgruppens egen organisering – ikke tilbyde en ny
- Vi vil belønne frivillighed med det, vi har til rådighed

Kerneaktiviteten i projektet blev således det konkrete møde med målgruppen i form af informationsmøder afholdt i deres egne foreninger, klubber og øvrige netværk.

De eksisterende netværk blandt arbejdsindvandrere fra Tyrkiet og det tidligere Jugoslavien blev nøglen til at kommunikere projektets budskab og samtidig overholde ovennævnte ”spilleregler”. Indsatsen skulle dog ikke have karakter af en forbigående dialog, men snarere et løbende samarbejde om udveksling af erfaringer og viden med målgrupperne også efter projektets afslutning.

3 Antallet er baseret på oplysninger fra Danmarks Statistik, Statistikbanken, hvor der er lavet en søgning på personer over 50 år med statsborgerskab i Tyrkiet, det tidligere Jugoslavien, Makedonien og Serbien. Tallene for arbejdsindvandrere fra det tidligere Jugoslavien er dog behæftet med en vis usikkerhed grundet krigen i området i 1990'erne – se rapportens side 14. Tallet er revideret i forhold til projektbeskrivelsen.

Udover afholdelse af møder og kollektive rådgivninger skulle projektets medarbejdere udvikle materiale på de relevante sprog og medvirke i de relevante grupperes egne medier.

MÅLSÆTNINGER FOR PROJEKTET
<ul style="list-style-type: none"> • De, der søger konkret rådgivning om repatriering hos Dansk Flygtningehjælp som resultat af indsatsen, føler sig mere afklarede • De, der søger rådgivning, opnår højere livkvalitet uanset om de vælger at vende tilbage eller blive i Danmark • Mindst 50 nye sager fra personer i målgruppen efter gennemførelsen af projektet
DELMÅL
<ul style="list-style-type: none"> • Der afholdes minimum 10 arrangementer fordelt på 5 regioner • Der deltager mindst 300 fra det tidligere Jugoslavien og 300 fra Tyrkiet • Der etableres netværk mellem Dansk Flygtningehjælp og de relevante miljøer • Dansk Flygtningehjælps materiale om repatriering er oversat til de relevante sprog og distribueret til nøglepersoner, foreninger osv. over hele landet • Dansk Flygtningehjælp har medvirket i radio og/eller TV-programmer for både de tyrkiske og de jugoslaviske arbejdsindvandrere

Rammerne for dialog med målgruppen

Det afgørende for projektets succes var at få opbygget en tillid i målgruppen til, at Dansk Flygtningehjælp yder neutral rådgivning med henblik på at opfylde den rådssøgendes behov for viden og ikke med en interesse i, at så mange som muligt rejser tilbage. Endvidere skulle målgruppen "lære" at stole på, at det, Dansk Flygtningehjælps rådgivere fortæller om loven, faktisk er sandt. Fra egne og andres erfaringer var medarbejderne i repatrieringsteamet klar over, at sprogbarrieren mellem "det officielle Danmark" og indvandrergupper ville blive en af de største udfordringer for et konstruktivt samarbejde. Derfor opstod idéen at ansætte en eller flere medarbejder(e) med tyrkisk eller jugoslaviske baggrund. Teamet har i forvejen en rådgiver med bosnisk baggrund, og erfaringerne med det bosniske netværk er, at tilliden kommer nemmere, når rådgiveren taler den rådssøgendes eget sprog og kender hjemlandets kontekst.

Med udgangspunkt i projektbeskrivelsens geografiske sigte opslog Dansk Flygtningehjælp stillinger som kortvarigt ansatte konsulenter med baggrund i de relevante miljøer. I realiteten var dette en videreudvikling af den traditionelle måde at komme i kontakt med indvandrer miljøerne på, nemlig at samarbejde med ressourcepersoner i det frivillige foreningsliv. Med honorering af den enkelte konsulentens konkrete engagement med midler fra projektet ønskede Dansk Flygtningehjælp at vise, hvor vigtig den frivillige indsats er for den daglige kontakt med minoritetsgrupperne. Ministeriet godkendte Dansk Flygtningehjælps forslag om at anvende midlerne på denne måde.

I oktober 2010 ansatte koordinatoren derfor fem netværkskonsulenter med baggrund i den tyrkiske minoritet i Danmark og tre med baggrund i minoriteterne fra det tidligere Jugoslavien. Hver konsulent havde ansvar for at etablere kontakter i et geografisk område omfattende 3-5 byer med en betragtelig andel indbyggere fra målgruppen. Fælles for konsulenterne var et solidt fodfæste i en almindelig dansk-tyrkisk, dansk-kurdisk eller dansk-jugoslavisk hverdag, hvor der tales to sprog, samt erfaring med kontakt til det offentlige Danmark (skole, sundhedsvæsen, kommune m.v.). Således var konsulenterne på den ene side fortrolige med den kultur, de ældre i deres eget bagland kommer fra og lever med hver dag og på den anden side vant til at navigere i det danske samfund forstået som institutionelt og socialt fællesskab.

Konsulenterne fik efterfølgende en grundig indføring i lovgivningen og Dansk Flygtningehjælps arbejde på repatrieringsområdet ved et fælles seminar i København. De fik til opgave at beskrive målgruppen og dens forhold til temaet repatriering som en del af forberedelsen på mødeaktiviteterne senere i forløbet. Seminaret formål var således at konsolidere projektets strategi ved at tilføre konkret viden om grupperne og deres behov. Konsulenternes beskrivelser indgår i denne rapportes anden del om målgrupperne.

Geografiske indsatsområder

Udgangspunktet for nedenstående oversigt er, at der via Danmarks Statistik kan søges opgørelser på baggrund af statsborgerskab, bopæl og alder. Danmarks Statistiks værktøj Statistikbanken var afgørende i forhold til udvælgelsen af byer, hvor møderne skulle afholdes. Nedenstående var dog et oplæg til konsulenterne, som kunne justeres efterfølgende på baggrund af konsulentens undersøgelser i de enkelte byer.

Personer med tyrkisk statsborgerskab og alder 50+

Byer eller område	Personer i målgruppen	Periode for møder
Odense og Svendborg	297	December og januar 2011
Randers, Aarhus, Aalborg, Horsens og Ikast-Brande	689	Februar og marts 2011
Esbjerg, Vejle og Fredericia	164	Februar og marts 2011
Køge, Roskilde og Slagelse	546	Februar og marts 2011
Hovedstadskommunerne	3393	Marts, april og maj 2011

Personer med statsborgerskab i det tidligere Jugoslavien og alder 50+

Albansk-talende mindretal dækker primært personer med statsborgerskab i Makedonien

Byer eller område	Personer i målgruppen	Periode for møder
Silkeborg, Fredericia og Odense	158	Februar og marts 2011
Sjælland og hovedstaden	2322	April og maj 2011
Albansk-talende mindretal	297	April og maj 2011

Det albansk-talende mindretal er en målgruppe, som Dansk Flygtningehjælp blev særligt opmærksom på i ansættelsesforløbet, idet en person med baggrund i dette miljø søgte stillingen ud fra sin egen erfaring med behovet for oplysning. Den fleksible ansættelsesstruktur gjorde, at der kunne

tages højde for denne nye målgruppe, og således ansattes en konsulent til at dække indsatsen for det albansk-talende mindretal i hele landet.

Projektets hovedsigte var at starte en dialog med målgrupperne. Derfor blev det netværkskonsulenternes primære opgave at skabe kontakt til målgrupperne ude i lokalområderne for at arrangere informationsmøder om mulighederne i repatrieringsloven. Konsulenterne fandt via deres egne og mere formelle netværk som fx den tyrkiske ambassade i København frem til nøglepersoner og relevante foreninger at kontakte.

Møderne blev arrangeret på målgruppens præmisser, som konsulenterne fandt frem til i deres dialog med de enkelte foreninger og nøglepersoner. Flere steder viste det sig for eksempel hensigtsmæssigt at afholde informationsmøder før eller efter fredagsbønnen i moskéen (den tyrkisk/kurdiske gruppe) eller i forbindelse med et møde i foreningen (den jugoslaviske gruppe), da de ældre i forvejen er samlet og derfor har sat tid af til at være væk fra hjemmet. I nogle enkelte tilfælde var der andre institutioner og organisationer, der allerede var i gang med at planlægge informationsmøder og havde bedt om Dansk Flygtningehjælps tilstedeværelse, hvorfor konsulenterne naturligt lavede deres netværksarbejde i forlængelse af den eksisterende indsats fra den pågældende initiativtager⁴.

I langt de fleste tilfælde blev møderne med grupperne fra Tyrkiet afholdt i foreninger og moskéers egne lokaler, og Dansk Flygtningehjælps medarbejdere kom som gæster hos målgruppen. Ved enkelte møder deltog en godkendt tolk sammen med netværkskonsulenten og projektkoordinatoren. I den jugoslaviske gruppe blev møderne afholdt i de lokale klubber og foreninger. Samtlige møder blev afholdt af Dansk Flygtningehjælps faste rådgiver med baggrund på Balkan og den relevante netværkskonsulent.

Deltagerne fik ved møderne rig mulighed for at stille spørgsmål og komme med kommentarer. Endvidere blev der lagt vægt på, at oplysningerne blev formidlet i et letforståeligt sprog, så det a) var let at oversætte (til tyrkisk – ikke relevant for den jugoslaviske gruppe) og ikke krævede særlige fagudtryk (hvis muligt) og b) så deltagerne ikke følte, at der blev "talt hen over hovedet på dem".

I begge grupper deltog flere mænd end kvinder i møderne. I den tyrkiske gruppe var ca. 90% af mødedeltagerne mænd med undtagelse af et enkelt møde afholdt i en moské på Vesterbro i den særlige kvindeafdeling (100% kvindelige deltagere). I den jugoslaviske gruppe fordelte deltagerne sig med ca. 70% mandlige og 30% kvindelige deltagere.

4 Turkish-Danish Network arrangerede et stort møde i 3Fs lokaler i Brabrand, hvorfor Dansk Flygtningehjælp ikke selv tog initiativ til et lignende møde. Randers Kommune var endvidere vært ved et møde, hvor målgruppen var repræsenteret.

ANDEN DEL: Hjem er både her og dér

Viden om målgrupperne

Organisationens viden om målgruppernes repatrieringsovervejelser var som udgangspunkt relativt begrænset. Repatrieringsteamet var imidlertid klar over, at de tidligst ankomne arbejdsindvandrere adskiller sig markant fra flygtninge og andre grupper af indvandrere. Oplysningsindsatsen måtte derfor tilrettelægges ud fra nøje overvejelser om gruppens særtræk i forhold til andre og deres konkrete behov. Teamet havde en forestilling om, at de nu pensionerede arbejdsindvandrere var vant til at rejse frem og tilbage mellem Danmark og hjemlandet, og at en stor del af dem føler sig mere knyttet til hjemlandet end til Danmark.

Ændringerne i repatrieringsloven kom samtidig med, at regeringen indførte skarpere kontrol med pensionisters ophold i udlandet, og mange af henvendelserne bundede i frustration over at skulle melde sin færden til kommunen, hvis man ønskede at opholde sig i hjemlandet i mere end to måneder. De ældre arbejdsindvandrere havde i mange år selv forvaltet udlandsophold og forpligtelser i forhold til de offentlige myndigheder i Danmark. Indførelsen af en regulering i disse rettigheder blev af mange oplevet som umyndiggørende og stødende.

Fra tidligere rådgivningssamtaler med målgruppen vidste Dansk Flygtningehjælp, at de ældre generelt taler et mangelfuldt dansk, ikke kan forsones med tanken om at bo på plejehjem og af disse og mange andre årsager risikerer at blive isolerede i deres alderdom i Danmark. Det danske samfund vil se flere og flere ældre med anden etnisk baggrund end dansk, og den udfordring ses endnu ikke løst på en måde, som de ældre selv finder acceptabel.

Viden om repatrieringsloven var meget begrænset i målgruppen netop fordi, at lovens muligheder ikke tidligere havde været særlig relevant for dem. Størstedelen af målgruppen er tilfredse med tilværelsen i Danmark, når de samtidig har mulighed for at opholde sig nogle måneder ad gangen i hjemlandet. Kombinationen af, at dette forhold nu ændrede sig med indførelsen af meldepligten for pensionister, og pressens massive dækning af ændringerne på repatrieringsområdet, inspirerede flere til at undersøge mulighederne for en permanent tilbagevenden til hjemlandet. Endvidere var gruppens adgang til information om mulighederne også været begrænset af den antagelse, at loven kun gælder flygtninge og ikke indvandrere – en opfattelse, som er udbredt ikke kun blandt udlændinge i Danmark, men også blandt myndighedspersoner i landets kommuner.

Arbejdsindvandrere fra Tyrkiet

I Danmark bor per april 2012 i alt 60.500 personer med oprindelse i Tyrkiet⁵. Omkring halvdelen af dem er danske statsborgere⁶. Den anden halvdel fremviser stadig et tyrkisk pas, når de rejser på besøg i hjemlandet eller andre steder i verden. Gruppen af indvandrere og flygtninge fra Tyrkiet udgør den største etniske minoritet i Danmark. Langt de fleste er arbejdsindvandrere, som kom til Danmark i 1960'erne og 1970'erne i forbindelse med industriens mangel på arbejdskraft. En anden væsentlig gruppe udgøres af deres efterkommere. Projektets målgruppe er den første generation af indvandrere, som i dag er over 50 år, hvilket naturligt begrænser målgruppens størrelse til ca. 6.000 personer fra Tyrkiet.

Gruppen af tyrkiske statsborgere er sammensat af forskellige etniske grupperinger fra Tyrkiet, og den er dermed ikke så homogen, som den ofte kan forekomme ved repræsentationer i litteratur og

5 At have oprindelse i Tyrkiet betegner, at én eller begge forældre har tyrkisk statsborgerskab

6 Danmarks Statistik, Statistikbanken, FOLK1, 2012M02, 24. juli 2012

medier. Der er endvidere ”underkategorier”, som forholder sig til den geografiske oprindelse i enten Çorum, Sivas, Uşak eller Midtanatolien, det vil sige området mellem de to storbyer Ankara og Konya. Siden de første arbejdsindvandrere ankom til Danmark i slutningen af 1960'erne har den geografiske spredning her i landet også formet sig efter hjemlandets tilhørsforhold. Således er tyrkere og kurdere fra Sivas koncentreret i Aarhus-området, kurdere fra Çorum i Midt- og Vestjylland og fra Aydin i Odense-området, og Københavns store minoritet fra Tyrkiet er primært kurdere fra Midtanatolien. Disse bemærkelsesværdige bosættelsesmønstre har sin naturlige forklaring i, at rekruttering af nye arbejdsindvandrere tilbage i 1970'erne primært foregik via de danske virksomheders allerede ansatte medarbejdere fra Tyrkiet⁷.

Arbejdsindvandrerne fra det tidligere Jugoslavien

Fra det daværende Jugoslavien indvandrede også mange unge mænd og kvinder i samme periode. De udgør i dag en mindre minoritet i Danmark. Situationen for de jugoslaviske arbejdsindvandrere er anderledes end de tyrkiske, fordi den forbundsrepublik, som de i sin tid udvandrede fra, ikke længere eksisterer. Det betyder, at gruppen omfatter både personer med statsborgerskab i den tidligere forbundsrepublik, personer med makedonsk statsborgerskab, personer med statsborgerskab i Serbien og personer med montenegrinsk baggrund⁸. Denne mangfoldighed gør, at det kan være svært at sætte tal på gruppens størrelse. Dansk Flygtningehjælp anslår med baggrund i oplysninger fra Danmark Statistik og kilder i miljøet, at arbejdsindvandrere fra det tidligere Jugoslavien, som ikke har fået dansk statsborgerskab, udgør omkring 2.500 personer⁹.

7 Det anslås, at 90% af de tyrkiske statsborgere i Danmark er af kurdisk herkomst. De omtales fortløbende som tyrkiske, idet der alene henvises til statsborgerskab.

8 Det har ikke været muligt at anslå, hvor mange af de bosniske statsborgere i Danmark, der har opholdstilladelse som arbejdsindvandrere, hvorfor de ikke er talt med i denne opgørelse.

9 Denne gruppe omtales i det følgende som jugoslavere.

De jugoslaviske indvandrere kom fra fattige landområder i Serbien, Montenegro, Bosnien og Makedonien. Rekrutteringen af arbejdskraft fra Jugoslavien foregik på samme måde som i Tyrkiet, hvorfor en stor del af indvandrerne kommer fra de samme landsbyer og kommuner. De havde ikke haft mulighed for at uddanne sig og levede hovedsagligt af landbrug og husdyrhold. Selvom størstedelen af disse indvandrere er etniske serbere fra forskellige dele af republikken, findes der også en betragtelig gruppe vlacher fra det nordøstlige Serbien samt en del etniske romaer fra Vojvodina i det centrale Serbien. 1990ernes konflikter i området har i en almindelig dansk opfattelse sløret skellet mellem de etniske grupperinger, og de fleste fra den "oprindelige" jugoslaviske indvandrergruppe præsenterer sig som fx serbere eller albanere uanset at de geografisk stammer fra et område, der formelt modsvarer en sådan identificering¹⁰.

I Danmark har de jugoslaviske indvandrere været bosat i de områder, hvor der var arbejde i industrien (Frederiksværk, Næstved, Hillerød), og en større gruppe indvandrere, primært af serbisk herkomst, er bosat i Silkeborg-området. Vlacherne holder primært til på Sjælland.

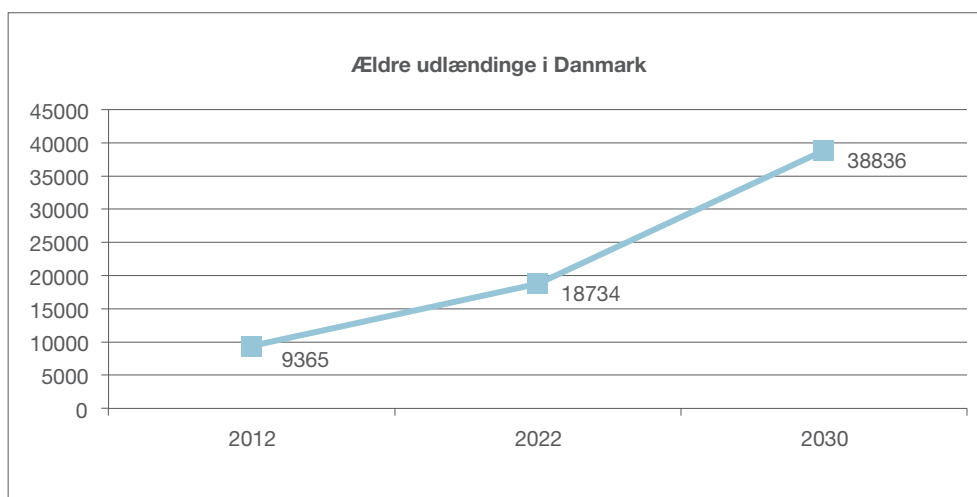
40 års ophold i Danmark

Oprindeligt kom arbejdsindvandrerne til Danmark for at være i nogle få år, mens de tjente penge til at forsørge familien i de særligt hårde tider, oprindelseslandene oplevede dengang. Danmarks mangel på arbejdskraft vendte siden til mangel på arbejde, og flere af de tilkomne blev i perioder arbejdsløse. Nogle rejste tilbage til hjemlandet eller videre til lande, der stadig havde brug for flere hænder i industrien, men en stor del blev boende i Danmark, fordi de på bare få år havde oplevet en sådan bedring i deres livsvilkår, at det blev svært at vende tilbage til det landlige liv i hjemlandet. I 1973 blev der indført såkaldt indvandrerstop, men de, som allerede befandt sig i Danmark, fik mulighed for at

¹⁰ Det måske mest tydelige eksempel er indvandrere fra Bijelina i det østlige Bosnien. De har i dag bosnisk statsborgerskab, men bor i *Republika Srpska*, den serbiske enhed i den bosniske statsstruktur. Denne gruppe betragter utvetydigt sig selv som serbere.

hente deres familie hertil. Det betød, at minoriteterne gik fra at være bestående af enlige arbejdsduelige mænd til at omfatte både kvinder med en helt anden baggrund end "den almindelige danske kvinde" i 1970'erne – og børn, som så anderledes ud end flertallet i en dansk folkeskoleklasse. Arbejdsindvandrerne blev således en del af det danske samfund og gav anledning til udvikling af lovgivning og institutioner for tilegnelse af sprog, bosættelse, arbejdsforhold og meget andet.

En stor del af første generation af indvandrere fra Jugoslavien og Tyrkiet blev altså boende i Danmark – et samfund, hvor de som unge fædre og mødre i 30-40-årsalderen forsøgte at finde sig til rette på trods af anderledes traditioner og forventninger til tilværelsen. Denne generation er i dag 40 år ældre og bliver dermed betegnet med en ny demografisk markør – *de ældre*. At blive ældre indebærer nye udfordringer både for den enkelte og for samfundet. De fleste kender deres egne forældres eller bedsteforældres historier om gamle dage og den nostalgi, der opstår, når livet når sin sidste tredjedel, og den ældre længes mod ungdommen. For arbejdsindvandrerne har denne alder en særlig dimension, nemlig det at barndom og ungdom er oplevet i et andet land, end der, hvor de befinder sig nu. Derfor handler deres nostalgi ofte om hjemlandets enkle livsstil og den idylliske karakter, som det landlige liv havde og fortsat har i deres hukommelse – og de søger at genopleve dette liv enten via erindringsprocesser eller via konkrete ophold i hjemlandet.

Kilde: Særtræk lavet af Danmarks Statistik for DR2, offentliggjort i Deadline, 31. maj 2012 kl. 22.30

Mange af arbejdsindvandrerne har som ældre fundet en meningsfuld måde at "forhandle" forholdet mellem deres danske og hjemlandsbestemte identitet.

*"Tyrkiet er for emigrerede tyrkere ikke blot det land, de kommer fra – og som de besøger af og til. Det er heller ikke et feriested. Deres tilbagevenden til Tyrkiet er en systematisk rejse mellem to bestemte destinationer; fødeegnen i Tyrkiet og den europæiske by, de nu bor i. Begge lokaliteter har en afgørende betydning for disse ældres liv og identitet."*¹¹

Således er langt størstedelen af arbejdsindvandrerne fra Tyrkiet – og man må formode, at det samme gælder jugoslaverne, eftersom størstedelen bliver boende – tilfredse med tilværelsen i Danmark, hvor de har børn og børnebørn, som er omdrejningspunktet i hverdagen. Men en lille del af de ældre

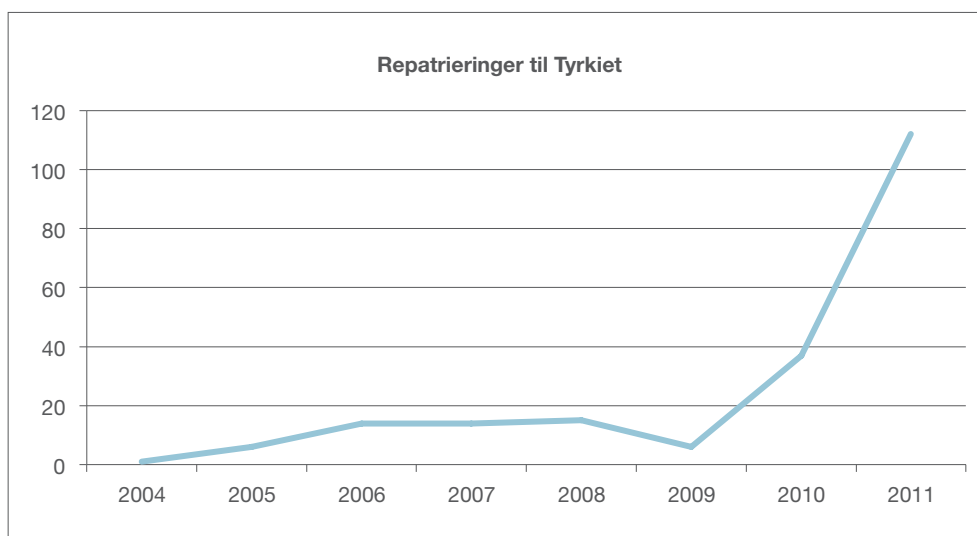
11 Swane & Tireli (2011), p. 34.

kan ikke forliges med tilværelsen som ældre i Danmark – og de oplever en slags ”tab af nytteværdi” efter pensionsalderen. Denne oplevelse findes ikke kun hos arbejdsindvandrere, men også blandt etnisk danske ældre. Det skyldes blandt andet, at beskæftigelse og erhverv er en meget vigtig identitetsmarkør i det danske samfund – og når man ikke har et arbejde, skal man finde et andet sted at forankre sin identitet. Denne problematik indikerer, hvorfor nogle ældre arbejdsindvandrere vælger at vende permanent tilbage til deres hjemland – at repatriere.

”41% af de tyrkiske indvandrere [første generation, red.] vil helt sikkert blive boende i Danmark, mens 23% siger nej hertil. Men selvom så mange ønsker at blive i Danmark, er det kun 13%, der ønsker at blive begravet her, mens 86% gerne vil begravnes i Tyrkiet.”¹²

Dansk Flygtningehjælp havde inden lovændringen i 2010 kun haft sparsom kontakt til målgruppen vedrørende repatriering. Konkrete henvendelser fra 1960ernes og 1970ernes arbejdsindvandrere har fyldt ganske lidt i statistikken, siden repatrieringsloven blev indført i 2000. Det skyldes hovedsageligt, at indvandrerne som udgangspunkt ikke var omfattet af loven, og få var klar over muligheden for at søge dispensation og modtage støtte. Loven var målrettet flygtninge med et ønske om at vende tilbage til hjemlandet, efter konflikten, som havde tvunget dem på flugt, var overstået.

Tyrkiet dukker første gang op i statistikkerne som et repatrieringsland i 2004, hvor en enkelt indvandrer har benyttet sig af ordningen. I nedenstående diagram ses udviklingen fra 2004 frem til 2011.

Kilde: Dansk Flygtningehjælps statistikker

Det er desværre ikke muligt at lave en lignende illustration for det tidligere Jugoslavien, da hverken Danmarks Statistik eller Dansk Flygtningehjælps interne statistikker er entydige i forhold til optællingernes parametre efter krigene på Balkan i 1990'erne.

Hvad handler repatrieringsovervejelserne om?

Som anført i det foregående afsnit blev projektets omdrejningspunkt det faktiske møde med målgrupperne.

Projektets vigtigste erfaringer, som dette afsnit omhandler, er således indsamlet ved kollektive rådgivninger (informationsmøder) i moskéer, klubber og foreninger rundt om i landet; individuelle rådgivninger på Dansk Flygtningehjælps kontor i København eller via telefon og ved samtaler med tilbagevendte i Tyrkiet og Serbien/Bosnien mellem 6 og 12 måneder efter repatrieringen. Der er taget udgangspunkt i de tyrkiske statsborgere, idet disse udgør den største undergruppe i projektets målgruppe. Derefter er der suppleret med observationer og erfaringer fra den jugoslaviske målgruppe, hvor disse adskiller sig fra de tyrkiske.

Afsnittet belyser de relevante temaer i repatrieringsovervejelserne ud fra et *følelsesmæssigt perspektiv* og et *strukturelt perspektiv*. Førstnævnte relaterer sig til den indre proces, den ældre gennemgår i sine tanker om repatriering, mens sidstnævnte omhandler de institutionelle praksisser, der knytter sig til den følelsesmæssige problemstilling, dvs. enten vanskeliggør eller letter beslutningsprocessen for den enkelte ældre.

Henvendelsen til Dansk Flygtningehjælp, den individuelle rådgivning samt efterfølgende samtaler med rådgiveren og familien kan forstås som en slags kondenseret status over tilværelsen. I denne proces går de ældre ofte langt tilbage i tid for at finde ord og billeder at beskrive deres hjemlandsdrøm med. Samtidig reflekterer de aktivt over, hvordan alderdommen vil forme sig enten her eller der.

Det afgørende dilemma, som arbejdsindvandrere kæmper med, når de tænker på muligheden for at vende tilbage til Tyrkiet eller det tidligere Jugoslavien, er oplevelsen af at have to *hjemlande*. Problematikken er almindelig også hos andre udlændinge end netop disse indvandrere og kan betragtes som et grundvilkår ved eksiltilværelsen.

"Når jeg er der, savner jeg mine børnebørn her – og når jeg er her, savner jeg klimaet og vennerne der" (førtidspensioneret tyrkisk mand, 59 år)

Arbejdsindvandrerne udtrykker generelt et selvbillede gennem identificering med forhold i begge lande, ikke blot det ene sted. En sådan "dobbeltidentitet" er et basalt vilkår ved tilværelsen som ældre indvandrer¹³, og den viser, at de ældres egen oplevelse af hjem og af at høre til ikke er en konflikt mellem tilknytning til to forskellige steder, men snarere en "*forhandling af meningsfuldhed*" i kombinationen af de to lande. Hvor danske analyser ofte har taget udgangspunkt i at finde ud af, hvor de indvandrede føler sig *mest* hjemme¹⁴, viser nyere undersøgelser¹⁵, at en sådan sammenligning ikke er hensigtsmæssig i beskrivelsen af det hverdagsliv, de ældre selv oplever som meningsfuldt.

Familien

At have to hjemlande betyder, at den enkelte oplever en vis tilknytning til begge lande – en tilknytning, der er stærk nok til at konstituere et hjem. For langt de fleste, som Dansk Flygtningehjælp har været i kontakt med i projektperioden, er familien rodfæstet endeligt i Danmark. Børn og børnebørn har vel fungerende tilværelser i Danmark, og den familie, der opholder sig i Tyrkiet, er oftest egne søskende, fætre, kusiner og andre udvidede familierelationer. Netop denne konstellation er tydelig, når særligt de ældre mænd svarer på spørgsmålet om, hvorfor de overvejer at vende tilbage til hjemlandet:

13 Swane & Tireli (2011)

14 Se fx Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration (2007)

15 Se blandt andre Swane og Tireli (2011)

"Jeg har familie dér, gamle venner fra ungdommen. Jeg savner at snakke med dem om gamle dage og diskutere livet" (førtidspensioneret tyrkisk mand, 63 år, Brønshøj)

Udtalelsen vidner om savnet af et jævnaldrende netværk – et behov, som børn og børnebørn ikke kan opfylde. Flere oplever, at deres jævnaldrende i Danmark – og de ældre søskende, fætre og onkler – går bort og bliver "sendt hjem i en kiste", for at blive begravet i hjemlandet. Disse oplevelser trænger sig på, når de selv bliver ældre og pludselig opdager, at det også kan blive deres skæbne. Der er for mange en vis stolthed forbundet med at tilbringe de sidste år i hjemlandet, og nogle giver endog udtryk for en art "dårlig samvittighed", fordi de forlod den fædrene jord i sin tid.

"Vi er kommet tilbage til vores egen landsby, hvor vi er født og opvokset, og her vil vi også dø" (pensioneret serbisk mand, 75 år)

[Dragoslav Andresic] går gennem landsbyens snørklede gader mod det lille stykke jord i udkanten af landsbyen. Det stykke jord, som i generationer har været i slægtens hænder, og som for snart et år siden fik ham til at vende tilbage til hjemlandet.

"Vi har ikke fortrudt beslutningen om at vende hjem (...) Her føler vi os trygge. Jeg kender hele byen og har en masse venner her. Jeg har min jord her, og vi har vores gravsted oppe på kirkegården. Landsbyen er vores hjem."

Fra artiklen "Den sidste rejse hjem" trykt i Kristeligt Dagblad, 11. juni 2012

At vende tilbage til det geografiske sted, den konkrete jord, inden man selv skal begraves i den, giver den ældre mulighed for at forsones sig med de valg, der blev truffet for mange år siden – og med den familie, der måske altid har haft svært ved at acceptere, at man rejste til at starte med.

Men det er ikke kun den ældre, som påvirkes af tanker om at vende tilbage. Dilemmaet om tilbagevenden opleves i mange familier som en gentagelse af en gammel diskussion om manden, familiens forsørger og autoritet, som for mange år siden besluttede at forlade familien og rejse til Danmark for at arbejde. I de familier, hvor begge ægtefæller fortsat er velfungerede og aktive, kan der opstå en konflikt, der har rødder i en anden tid.

"Det var ikke mig, der ville rejse tilbage. Altid har jeg hørt om, hvor svært han havde det i Danmark. Hårdt arbejde, dårlige boligforhold, ingen tid til venner, savnede familien. Der er aldrig nogen, der har spurgt mig, hvad jeg syntes. Jeg knoklede og passede 5 små børn alene, da han var rejst. Jeg ville hellere have haft ham ved min side i den kamp, end at modtage en postcheck hver måned. Og nu ville han så tilbage hertil, hvor ingenting er som dengang, og børnene er langt væk" (tyrkisk kvinde, 62 år, Ankara)

I de fleste tyrkiske og kurdiske familier er manden kommet til Danmark nogle år før resten af familien, mens børnene blev i landsbyen i hjemlandet sammen med deres mor. Mange kvinder har derfor altid haft en hverdag sammen med børnene, og de færreste har haft et arbejde udenfor hjemmet i Danmark. En repatriering ændrer derfor deres situation fundamentalt. Kvinderne har svært ved at opgive hverdagen med børn og børnebørn, fordi det er den eneste konstante meningsgivende struktur i deres liv. Dog følger de ganske ofte manden, selvom de er uenige i hans beslutning.

I familierne fra det tidligere Jugoslavien er mønsteret anderledes, idet kvinderne er ankommet til Danmark samtidig med manden eller hvis senere, så stadig med det formål at finde arbejde på lige fod med ægtefællen under opholdet¹⁶. Deres rolle i forhold til børn og børnebørn er derfor ikke cementeret som omsorgsgiver på samme måde som i de tyrkiske og kurdiske familier.

16 Schierup (1988) refereret i Tonnesen & Ballhausen (2008), p. 53.

I nogle tilfælde findes der også børn og børnebørn i hjemlandet. I disse familier er dilemmaet bag overvejelserne ofte en afvejning af, hvad den ældre "skylder" børnene hver især. De ældre har levet langt størstedelen af deres liv i Danmark sammen med de børn, som bor her og har derfor tættere bånd til dem. Børnene i hjemlandet udtrykker måske en oplevelse af svigt eller af ikke at være blevet elsket og hjulpet nok i tilværelsen. En beslutning om at vende tilbage får derfor karakter af et forhandlet kompromis baseret på en idé om familiært ansvar og rimelighed:

"Nu har jeg boet her i 20 år, og været skilt fra mine to sønner dernede. Jeg har ikke kunnet hjælpe med deres børn, og det vil jeg sørge for at gøre, inden jeg dør" (tyrkisk kvinde, 66 år, Brønshøj)

Familiemønsteret er under alle omstændigheder afgørende for den ældres måde at forholde sig til repatriering. Hverdagen i Danmark er ofte bygget op om rutiner, der involverer hele familien¹⁷. Kvinderne har måske ansvar for at hente og bringe børnebørn i institution eller skole. Mange mænd har dagligt samvær med deres voksne sønner. Henvendelser om repatrieringsovervejelserne kommer som regel fra manden, der oplever en helt anden aldringsproces end kvinden, som stadig har en rolle i forhold til børnene.

"Jeg har ikke noget at lave og keder mig. Hver dag går jeg bare en tur i kvarteret. Måske møder jeg nogen, jeg kender, men det er ikke altid. Til sidst går jeg hjem og sidder i stuen og ryger cigaretter. Min kone vil ikke med tilbage, for hun har børnebørnene. Jeg savner naturen og landsbyen og mine søskende og venner derhjemme" (pensioneret tyrkisk mand, 65 år, Taastrup)

Mandens problemstilling handler således ofte om at genvinde en identitet som handlekraftig og uafhængig. Mange arbejdsindvandrere har været vant til hårdt arbejde, som gav livet en mening og et formål – ikke indholdsmæssigt, men som en beskæftigelse, der var afgørende for familiens velbefindende. De fortæller i rådgivningen, at afslutningen af arbejdslivet og det, at børnene er voksne og har deres egne familier, efterlader et tomrum i dem, som de har svært ved at fylde ud i Danmark. Det skyldes blandt andet manglende sprogkundskaber. De føler, de har mistet deres rolle som familiens overhoved, fordi de ikke bidrager aktivt med noget.

"Nu er børnene voksne, og jeg arbejder ikke længere. Jeg har en have ved mit hus i landsbyen [i Tyrkiet], og jeg glæder mig til at dyrke økologiske grøntsager og frugttræer der. Nyde livet og varmen og naturen. Her har jeg ingen have, og hvad skal jeg lave derhjemme?" (pensioneret tyrkisk mand, 65 år, Høje Taastrup/Konya)

Som citatet peger på, kan mændene have svært ved at finde sysler i hjemmet, som kan fylde hverdagen. De har ikke været vant til at opholde sig i hjemmet, som er kvindens domæne, og disse ægtepar er ej heller vant til at bruge timevis i hinandens selskab. Det anses derfor ikke for "hyggeligt" eller "afslappende", at begge opholder sig mange timer i hjemmet om dagen – tværtimod beskriver både kvinder og mænd det som en slags stressfaktor. At mænd og kvinder lever hver deres sociale liv bliver en udfordring i alderdommen og kan skabe en ubalance i forholdet, fordi kvinderne kan bevare en rolle – som de hele tiden har haft – i forhold til børn og børnebørn, mens mændene ikke længere kan arbejde og tage del i det samvær, som typisk finder sted på en arbejdsplads. De må således redefinere deres sociale eksistens, og for nogle bliver svaret på den udfordring at vende tilbage til Tyrkiet, hvor der er en i forvejen defineret rolle at indtage for et aldrende mandligt medlem af samfundet.

17 Se fx Dall et al. (2009)

De daglige rutiner med at vande planter og grøntsager i haven optager det meste af Ramazans tid. Han passer frugttræer og buske møjsommeligt og fodrer landsbyens omstrejfende katte under et stort træ midt i haven. Om eftermiddagen går han en tur – eller hopper på cyklen – rundt i landsbyen eller hen til den lille købmandsforretning, som er overraskende veludstyret.

I denne periode opholder hans hustru sig også i byen, men hun bor stadig i Danmark. Hun vil gerne være tæt på børn og børnebørn nogle år endnu, mens hun stadig er frisk og kan hjælpe til. Men hun savner at kunne invitere familie og venner på et traditionelt måltid, hvor man sidder på gulvet og spiser rundt om et lavt bord. Det kan hun kun hjemme i landsbyen i Tyrkiet.

Familie mønsteret er anderledes blandt særligt de serbiske og montenegriske indvandrere fra det tidligere Jugoslavien¹⁸. Mens forholdene mellem mand og kvinde blandt albanere fra Makedonien ligner de tyrkiske, ses de traditionelle kønsroller ikke så tydeligt manifesteret hos de øvrige minoriteter. I de serbiske familier var både mænd og kvinder beskæftiget i virksomheder eller landbrug, mens de tyrkiske og albanske kvinder primært havde ansvar for husholdning og børneopdragelse. Dette mønster genskabtes efter ankomsten til Danmark, og de kvinder, som primært har opholdt sig i hjemmet, har naturligt en svagere tilknytning til det omgivende samfund end de, som har været vant til at færdes i forskellige miljøer. Kvinderne fra de albanske, tyrkiske og kurdiske familier er primært knyttet til børn og børnebørn, ikke til stedet, mens de serbiske kvinder føler sig knyttet til både familie og sted – parallelt med deres ægtefælle.

En vigtig indikator på jugoslavernes oplevelse af tilknytning til hjemlandet er de investeringer, de har lagt i opførelsen af huse i landsbyerne. Flere familier fortæller, at de har brugt alle opsparede kroner og ører på at bygge store familiehuse, så hele familien – børn, børnebørn og ældre – sammen ville vende tilbage dertil. Illusionen om en sådan alderdom er svær at slippe, og det er ofte først ved gennemførelsen af en egentlig tilbagevenden, at de ældre indrømmer overfor sig selv, at drømmen aldrig bliver til virkelighed.

”Pengene, som vi brugte her, er spildt, for min søn og hans kone vil ikke flytte hertil, men kun komme her på ferie en gang i mellem” (pensioneret serbisk mand, 70 år, Velesnica)

18 Schierup (1988) refereret i Tonnesen & Ballhausen (2008), p. 53.

Husene udgør stærke symboler på status, men også på den historie, som arbejdsindvandrere fra dette område er en del af. Mange har investeret i opbygning af huse, som i dag står tomme det meste af året. Situationen illustrerer, hvordan hjemlandsdrømmen på sin vis har mistet sit indhold gennem årene i Danmark, fordi den har knyttet sig til en forgangen virkelighed – en familie med primær tilknytning til landsbyen – og ikke til den familie, der faktisk har udviklet sig med en afgørende forankring i den danske hverdag. Børn og børnebørn har ikke samme forhold til oprindelsesegnen, og de har ikke et ønske om at vende tilbage dertil.

Når børnene i Danmark ikke deler den ældres hjemlandsdrøm, kan det være svært at give slip på den ældre, som ønsker at rejse. Mange års tæt samliv ophører med en sådan beslutning.

"Mens [min far] fortalte varmt om sin beslutning om at vende tilbage, tænkte jeg tilbage på dagen, da han efterlod mig i landsbyen [i Tyrkiet]. Smerten, som havde formet sig som en slags angst, som langsomt erobrede mig fra benene og op i min overkrop" (Adil Erdem om sin fars beslutning om at repatriere)¹⁹

Det handler først og fremmest om (igen) at skulle sige farvel til en elsket forælder. Dernæst sker der med en repatriering fundamentale ændringer i det samfundsmæssige grundlag for ældretilværelsen, som kræver alvorlige overvejelser for børn – både dem, der bor her og dem, der eventuelt skal tage i mod i Tyrkiet.

19 Erdem (2011), p. 64

Ensomhed og fremmedgørelse

Oplevelsen af at have "udspillet sin rolle" i Danmark er almindelig blandt de rådssøgende. De har været vant til en tilværelse, hvor der blev forventet noget af dem, og de umiddelbart kunne se frugten af deres arbejde enten i form af afgrøder, der skulle høstes eller lønsedler hver anden uge. Pensionisttilværelsen i Danmark er derimod præsenteret som en tid, hvor samfundet tager sig af den ældre, og hvor der ikke stilles krav om aktivitet eller præstationer. De tidligere arbejdsindvandrere kan have svært ved at identificere sig med en sådan forestilling om alderdommen, blandt andet fordi de ikke selv har set deres forældre og bedsteforældre blive "passive" som ældre. De føler i høj grad, at de stadig har noget at bidrage med – men at et moderne samfund ikke er indrettet, så de får mulighed for det. De ressourcer, de ældre besidder, relaterer sig til eksempelvis husdyrhold, landbrug eller betjening af mekanik, som i dag er udskiftet med moderne computerstyrede maskiner. Ældre med etnisk minoritetsbaggrund mangler ganske enkelt meningsfulde billeder af ældretilværelsen at identificere sig med.²⁰

20 Egeland (2005), p. 21.

Netop fordi disse ældre er den første generation, som indvandrede i Danmark, viser der sig mange måder at håndtere alderdommen på – repatriering er blot en af dem. Den ensomhed, som mange føler, når de trækker sig tilbage fra arbejdsmarkedet understreger for indvandrerne blot deres "anderledeshed", fordi de ikke længere er en del af et håndgribeligt fællesskab. Særligt enlige mænd og kvinder fortæller om ensomhed og isolation i hverdagen som følge af manglende netværk og kontakt med det omgivende samfund. For nogle opleves ensomheden stærkest efter ægtefællens død og i den nye livssituation som enlig. En sådan situation er særligt for mange kvinder yderst vanskelig, fordi manden har taget sig af alt forsørgelsesrelateret gennem hele samlivet, og som oftest må børnene træde til og overtage denne rolle for deres mor.

"Jeg har ingen her. Mine voksne børn bor i Tyrkiet. Jeg kan ikke tale med nogen i forretningerne, og jeg skal have hjælp, når jeg går til lægen. Jeg skammer mig over aldrig at have lært ordentligt dansk – så kunne jeg i det mindste tale med min nabo" (tyrkisk kvinde, 62 år, Amager)

"Jeg boede alene i en ældrebolig, efter min mand døde for 9 år siden. Min søn og svigerdatter bor i Schweiz. Jeg har ellers boet i Frederiksværk i 40 år, men jeg taler ikke dansk og føler mig meget alene og ensom, fordi jeg ikke kan tale med nogen" (pensioneret jugoslavisk kvinde, 75 år, Grabovica)

"Hver dag, når jeg kommer hjem fra arbejde, får jeg ondt i hjertet, når jeg ser hende sidde helt alene der i stuen og kigge ud af vinduet. Jeg kan huske, hvordan hun plejede at være samtaleens midtpunkt hjemme i landsbyen, og det er ikke den samme person, jeg ser nu" (søn af pensioneret tyrkisk kvinde, 82 år, Haymana)

Oplevelsen af ensomhed er ofte knyttet til en følelse af at være fremmed i Danmark. De rådsøgende nævner især manglende sprogkunderskaber og svigtende helbred som årsagerne til deres ensomhed; netop disse to udfordringer i deres hverdag gør det vanskeligt at opbygge meningsfulde relationer til andre ældre.

*"I de ældres beskrivelser er følelsen af ensomhed og isolation sjældent knyttet til konkrete oplevelser af at være fysisk alene, men snarere til en oplevelse af at være fremmed, af ikke at kunne genkende sig selv eller føle sig genkendt og anerkendt i de forskellige sociale relationer, de indgår i i hverdagen"*²¹

Tidligere projekter om aktivering af ældre med etnisk minoritetsbaggrund har vist, at de ældre meget gerne vil deltage i aktiviteter udenfor hjemmet, hvis de magter det. På spørgsmålet om hvordan de forestiller sig, at hverdagen vil se ud, hvis de vender tilbage, svarer mange, at de ville gå en tur i landsbyen, sætte sig under et træ og sludre med de andre, kigge på dyrene og markerne. Altså er det ikke umiddelbart manglende lyst eller vilje til at være aktiv, der forårsager isolationen, men andre faktorer. Tidligere arbejdsindvandrere, som ønsker at blive gamle i Danmark, kunne drage nytte af aktiviteter og tilbud, som var tilrettelagt ud fra deres egne ønsker og behov. Som nævnt ovenfor er referencerammen for ældre med minoritetsbaggrund anderledes end den for etniske danskere.

I nogle familier tilbyder en søn eller datter den ældre at flytte ind sammen deres egen familie, så de kan tage sig af den ældre, og hun eller han kan have et tæt forhold til børnebørnene. Det er dog langt fra alle familier, der har ressourcer til på denne måde at tage sig af den ældre, selvom det opfattes som den bedste måde at indrette sig på rundt om i miljøet. Mange familier består af to arbejdende

21 Egeblad (2004), p. 22.

voksne og flere mindre børn, som lever almindelige velfungerende liv i Danmark, og det er ikke svært at forestille sig, hvordan pleje og omsorg for et ældre familiemedlem udover alle de andre forpligtelser kan udvikle sig til en konflikt. Børnene ønsker at få hverdagen til at hænge sammen med flere generationer under samme tag, men oplever siden, at nogen i familien – børn, voksne eller den ældre – lider afsavn på den bekostning. Det er derfor ofte med et stærkt ønske om ikke at være en byrde for børn og børnebørn i Danmark, at den ældre beslutter sig for at vende tilbage til hjemlandet. I Tyrkiet er der ofte enten andre børn eller eksempelvis niecer og nevøer med ressourcer til at drage omsorg for pågældende. Her er det mere almindeligt – i hvert fald i landområderne, som arbejdsindvandrere typisk kommer fra – at kvinden har ansvar for hus og børn, og derfor naturligt kan integrere omsorg for og pleje af et ældre familiemedlem i de daglige rutiner. Samtidig vil den ældre ofte blive betragtet som en ressource i forhold til børnebørnene, og mange vil opleve en anden respekt for den viden, de besidder som ældre²², end den oplevelse, de har i Danmark.

"Min datter i Danmark studerede, og hendes mand gik på arbejde hele dagen og kom sent hjem. Børnene var i skole, og jeg sad derhjemme og kiggede ud i luften. Jeg savner dem meget, men her føler jeg mig ikke ensom. Jeg kigger ud af vinduet, ser hvem der går på gaden. Mange fra vores landsby bor her i kvarteret – jeg snakker med dem, når jeg går en lille tur. Min svigerdatter kan gå ud og handle, og jeg kigger efter den lille"

Meryems svigerdatter giftede sig ind i familien, efter svigermoderen var flyttet til Danmark, så hun havde aldrig før oplevet at bo tæt på hende. Efter svigermoderens repatriering har de to lært hinanden bedre at kende, og svigermoderens tilstedeværelse er en stor hjælp i hverdagen. Hun er god til børn og har tid til at passe dem. Desuden laver hun ofte mad, så svigerdatteren kan tage sig af andre ting – og når hendes mand er bortrejst med et af sine tre jobs, er det rart at have en anden voksen at tale med.

Der er sjældent børn eller børnebørn til at tage sig af den ældre i det tidligere Jugoslavien. Langt de fleste familiemedlemmer bor enten i Danmark eller andre steder i Europa, og landsbyerne er derfor temmelig øde udenfor ferieperioden. Det er almindeligt, at familierne ansætter en lokal kvinde til at tage sig af den ældre i eget hjem, og det bliver også stadig mere populært at flytte på plejehjem efter tilbagevenden (noget som endnu er helt utænkeligt i Tyrkiet).

22 Se fx Styrelsen for Social Service (2004)

Petar har boet 42 år i Kerteminde og arbejdede på en maskinfabrik. Han er glad for at bo på plejehjemmet i Kladovo. Han har sin egen seng på et værelse med 3 senge, og det er han tilfreds med. Helligdage bliver fejret sammen med personalet, og han sætter pris på, at han kan tale med de andre beboere på plejehjemmet. Han føler sig aldrig ensom, fordi han er sammen med andre, der har det ligesom han selv.

"Hvis jeg skulle bo i landsbyen, skulle min familie betale en til at tage sig af mig, og der er mange historier om, hvordan ældre bliver røvet. Jeg er mere tryk ved at være her"

Jugoslaverne giver udtryk for, at deres primære baggrund for at repatriere er ønsket om at opfylde det historiske løfte, de har givet sig selv om den jord, de er kommet af. De kom til Danmark med planen om at blive nogle år for at tjene penge til hus, traktor og et bedre liv generelt – det at de blev i Danmark i så mange år, tilskrives tilfældigheder. Tilbagevenden er ikke en sådan tilfældighed, men en del af deres livsforløb, som allerede blev bestemt, da de forlod hjemlandet. Der er således ikke i samme grad, som det ses hos mange andre i projektets målgruppe, tale om mistrivsel og isolation i Danmark som årsag til overvejelserne om at vende hjem, medmindre personen er enlig eller svært plejkrævende. I sidstnævnte tilfælde foretrækker familierne at lade den ældre indkvartere på et plejehjem i Serbien eller Makedonien fremfor i Danmark, idet den ældre her oplever en tryghed i forhold til sprog og traditioner. En del ældre mister det danske sprog, idet de trækker sig tilbage fra arbejdsmarkedet, men også som en forventelig konsekvens af den naturlige aldringsproces. Det kan være meget svært for et dansk plejepersonale at yde tilfredsstillende omsorg for en person, der oplever enhver plejehandling som fremmed og i visse tilfælde som overgreb – ganske enkelt fordi der ikke kan kommunikeres direkte mellem den ældre og plejepersonalet.

TREDJE DEL: Konkrete udfordringer for arbejdsindvandrere i repatrieringsprocessen

Støtten ved repatriering kan omfatte:

- Rejseudgifter: En enkeltbillet til hjemlandet eller det tidligere opholdsland. I helt særlige tilfælde kan kommunen bevillige en returbillet til en ledsager, hvis det drejer sig om ældre, syge og helbredsmæssigt svage personer
- Transport af personlige ejendele (op til 2 m³ per person)
- Hjælp til etablering i hjemlandet
  - 123.290 kr. per person, der er fyldt 18 år
  - 37.601 kr. per barn
  - Støtten udbetales i 2 dele – ved udrejsen for en person, der er fyldt 18 år 18.435 kr. og et barn for 6.144 kr. Sidste del udbetales efter 1 år og udgør 104.855 kr. for voksne og 31.457 kr. for børn
- Udgifter til ét års sygeforsikring i hjemlandet (6.144 kr.), hvis der ikke eksisterer et offentligt sundhedsvæsen i landet. Beløbet kan i nogle tilfælde udbetales kontant efter 1 år
- Udgifter til nødvendig medbragt lægeordineret medicin til højst ét års forbrug.
- Udgifter til nødvendige vaccinationer samt medbragte personlige medicinske hjælpemidler (op til 6.024 kr.)

Løbende økonomisk bistand – reintegrationsbistand

Indvandrere, der ikke har mulighed for at forsørge sig selv fx ved udbetaling af pension, kan udover ovenstående søge om løbende månedlig bistand.

Støtten kan enten søges for 5 år eller som livslang månedlig ydelse. En række betingelser skal dog opfyldes for at komme i betragtning:

- Man skal enten være fyldt 55 år; eller være berettiget til at få førtidspension; eller være fyldt 50 år og på grund af sin helbredstilstand være ude af stand til at forsørge sig selv
- Have haft opholdstilladelse i Danmark i mindst 5 år
- Hvis ansøgeren har fået opholdstilladelse inden 1. juli 2002, kan der bevilges en særlig ekstra ydelse

Bistandens størrelse er også afhængig af, om man er gift med en, som kan få sin pension udbetalt i hjemlandet.

Kilde: Dansk Flygtningehjælps hjemmeside

Oftest henvender den ældre eller familien sig først til Dansk Flygtningehjælp, når de følelsesmæssige forhold er afklarede, og beslutningen om at vende tilbage er truffet. I den individuelle samtale gennemgår rådgiveren alle relevante regler samt den praksis, der gør sig gældende på området lige nu. Der henvises til de relevante myndigheder for afklaring af pensionsudbetalinger og den konkrete formuevurdering, som ligger til grund for bevilling af støtte.

Inden projektets aktiviteter blev sat i værk, mødte de rådssøgende ikke sjældent op til den individuelle rådgivning med et skeptisk udgangspunkt. For mange har blot det, at organisationens navn indeholder betegnelsen "flygtning" gjort dem tilbageholdende, og de har ikke haft kendskab til Dansk Flygtningehjælps øvrige arbejde med udlændinge på fx integrationsområdet. Endvidere er der i målgruppen en grundlæggende mistillid til myndigheder, hvilket Dansk Flygtningehjælp for mange ligner i kraft af den centrale rolle, organisationen har haft i udlændingspørgsmål gennem årene. Den politiske debat om ændringerne af repatrieringsloven i 2010 skabte hos mange en oplevelse af, at man ønskede, at så mange udlændinge som muligt forlod Danmark og ville belønne dem herfor. Den dramatiske ændring i etableringsydelsens størrelse til over 100.000 kr. per voksen blev i flere sammenhænge præsenteret som en ny "præmie", man kunne få for "at skrubbe af". Retorikken og den efterfølgende diskussion i medierne lagde grunden til den skepsis, som Dansk Flygtningehjælp oplevede overfor oplysningsindsatsen i projektets opstart – og som også sås i de individuelle rådgivninger. Den vigtigste opgave for projektmedarbejderne var derfor at formidle lovens egentlige budskab uden de i medierne gengivne politiske budskaber.

**Den, som ønsker at vende tilbage til sit hjemland,
kan få støtte hertil, hvis han eller hun ikke selv har midler
til at forestå flytningen.**

Fortrydelsesretten

De juridiske strukturer, som regulerer indvandreres mulighed for støtte til repatriering, danner rammen om den enkeltes følelsesmæssige dilemma mellem to hjemlande eller to familier. Arbejdsindvandrere har ikke som flygtninge fortrydelsesret i 12 måneder, hvis de ønsker at repatriere. Det betyder, at beslutningen om at tage imod støtte indebærer, at pågældende giver endeligt afkald på sin opholdstilladelse og dermed alt, der formelt knytter ham eller hende til Danmark. Fortrydelsesretten anses af mange som muligheden for at have en prøveperiode i hjemlandet, hvor man kan afklare, om fremtiden skal tilbringes der – en mulighed denne gruppe ældre altså ikke tilbydes.

"Baggrunden [for ikke at indføre en fortrydelsesret, der gælder indvandrere] er navnlig, at indvandrere i modsætning til flygtninge frivilligt har taget ophold i Danmark. Når de efterfølgende frivilligt vælger at forlade landet og får økonomisk støtte hertil, bør der ikke gælde særligt lempelige regler vedrørende deres mulighed for at vende tilbage til Danmark."²³

Dette forhold betyder, at nogle vælger ikke at repatriere. De er klar over, at det er en proces at vende tilbage, og de ønsker ikke "at tage chancen" uden at være sikre. Flere stiller sig uforstående overfor, at flygtninge har rettigheder, som arbejdsindvandrere ikke har. Den samme undren ses, når der tales om de konkrete støttebeløb, hvor nogle har svært ved at forstå, hvorfor etableringsydelsens størrelse ikke er proportional med varigheden af opholdet i Danmark som for eksempel indenfor tilkendelse af pension og grundbeløbs størrelse. Det er ligeledes ofte svært at forklare de ældre, hvorfor de ikke kan få hele etableringsydelsen udbetalt ved udrejsen i stedet for at vente et år på anden del, når nu de alligevel ikke har nogen særlige rettigheder i det år.

23 L 189 (1994), p. 6445)

Støtten til repatriering er behovsbestemt

Som alle andre sociale ydelser i Danmark beregnes retten til støtte ud fra den økonomiske situation, ansøgeren står i på det aktuelle tidspunkt. Det betyder, at den ældre kun kan få støtte, hvis han eller hun ikke selv har råd til at betale for flytningen til hjemlandet.

Kommunen laver en vurdering af ansøgerens økonomi for at se, om pågældende har ret til støtte. I denne vurdering indgår blandt andet opsparinger, fast ejendom - både i Danmark og hjemlandet, bil og pensionsordninger samt ATP til udbetaling. Kommunen kan give afslag på en ansøgning om støtte, hvis ansøgeren har mere end et vist beløb i værdier - hvis bilen fx sælges og pensionsopsparingen hæves til udbetaling i et engangsbeløb.

Ansøgeren må have 20.000 kr. (eller værdier svarende hertil) som enlig og 40.000 kr. som ægtefælle med gensidig forsørgelsespligt. Har ansøgeren mere end disse beløb, kan kommunen give afslag på støtte eller trække noget fra i den kontante etableringsydelse. Det betyder, at den ældre ikke automatisk har ret til at modtage støtte, hvis pågældende ønsker at opgive sin opholdstilladelse i Danmark og vende tilbage til hjemlandet.

Kilde: Dansk Flygtningehjælps hjemmeside "Om at vende hjem"

Den beskrevne skepsis hos målgruppen vidner om en oplevet tilknytning til det danske samfund og af at have været en fulgdyldig del af det i mange år. Arbejdsindvandrere har en klar opfattelse af, at de som minoritetsgruppe adskiller sig fra andre grupper af udlændinge – en selvfortælling, der er indstiftet med gruppens oprindelige grund til at komme til Danmark – at de blev *inviteret*. Fordi de har en helt særlig historie i det danske samfund, føler mange også, at der burde være særlige rettigheder som eksempelvis lempelige vilkår i forbindelse med visum til besøg i Danmark efter deres repatriering.

Arbejdsindvandrerne fra det tidligere Jugoslavien er særligt skeptiske overfor myndighedernes troværdighed i repatrieringssager. Således udtrykker de tvivl om de nu også vil få anden del af etableringsydelsen udbetalt, når der er gået et år, eller myndighederne blot forsøger at snyde dem. Denne skepsis er sejlivet, og det er først nu, hvor flere er vendt tilbage og har fået udbetalt det, der blev dem lovet, at andre begynder at have tillid til systemet. En del familier har oplevet sagsbehandlingen i repatrieringssagen som problematisk, idet kommunerne er pålagt skærpede krav om kontrol med socialt bedrageri af pensionister i forbindelse med ophold udenfor Danmark. Sammen med den øvrige udvikling i lovgivning og praksis vedrørende udlændinge de senere år, bidrager disse oplevelser til, at flere føler sig fremmedgjorte i forhold til det danske samfund og udvikler derfor en generel mistillid til myndighedernes rolle i repatrieringssagerne.

For nogle indebærer følelsen af at være fremmed endvidere oplevelsen af at være begrænset i sin færden i hverdagen. Flere fortæller, hvordan de føler, at udlændinge i Danmark generelt er underlagt en mistro fra omgivelserne. Særligt mænd, som har haft deres daglige gang i lokalmiljøet, beskriver en ændring i omgivelsernes adfærd gennem de seneste årtier.

"Folk kan ikke lide at se en udlænding på gaden. De tænker ikke på, at jeg har været her i 37 år og arbejdet til jeg ikke kunne mere på grund af min ryg. Jeg har lige så meget ret til at være her som dem – men det er ikke det samme længere som dengang" (førtidspensioneret tyrkisk mand, 61 år, Vesterbro)

Med "dengang" menes ofte den allerførste tid, hvor der var arbejde nok til alle, og stemningen overfor arbejdsindvandrere generelt var mere positiv. De var velkomne som arbejdskraft til de jobs, som danskerne enten ikke ville eller ikke kunne varetage.

Krav om visum

Repatriering er for arbejdsindvandrerne et endeligt farvel til de rettigheder, de har haft i Danmark i oftest over 40 år. Den ældre vil ikke længere kunne tage bopæl i Danmark eller modtage behandling i det danske sundhedsvæsen – faktorer, som de fleste egentlig godt kan acceptere. Et forhold, som er langt sværere at acceptere, er, at man med retten til bopæl i Danmark også mister retten til frit at kunne rejse frem og tilbage mellem Danmark og Tyrkiet – de to hjemlande. Der kræves ikke visum ved indrejse fra landene, som tidligere udgjorde Jugoslavien, hvorfor dette forhold ikke er en del af dilemmaet for arbejdsindvandrere derfra. For de tyrkiske statsborgere betyder det i praksis, at der skal søges visum via de danske repræsentationer i Tyrkiet, inden de kan besøge børn og børnebørn i Danmark.

Visum til familiebesøg

Tyrkiske statsborgere kan få visum til ophold af max. 90 dages varighed i løbet af et halvt år i forbindelse med familiebesøg til Danmark. Ansøgningen indgives ikke længere på ambassaden eller generalkonsulatet, men derimod hos en ekstern aktør i Ankara eller Istanbul, der har til opgave at kontrollere, at alle dokumenter er på plads samt afregne gebyr. De færreste vil møde en repræsentant fra ambassaden i forbindelse med visumansøgningen.

Når de tidligere arbejdsindvandrere søger visum, stilles de samme krav som til andre ansøgere, selvom de tidligere har boet 40 år eller mere i Danmark. Kravene omfatter blandt andet penge i banken, gyldig rejseforsikring og bevist relation til et nærtstående familiemedlem i Danmark. Der laves en risikovurdering i forhold til immigration til Danmark – altså om det er sandsynligt, at ansøgeren vil forsøge at tage permanent eller længerevarende ophold i Danmark i forbindelse med visumopholdet.

Som udgangspunkt gives der visum til én indrejse, men der kan søges om visum med flere indrejser og med længerevarende gyldighedsperiode. Ambassaden vurderer i hver enkelt sag, hvorvidt ansøger lever op til betingelserne, og om der på den baggrund kan meddeles visum til flere indrejser og med længerevarende gyldighedsperiode. Derudover vurderes, om visumansøgeren selv er i stand til at forvalte et visum med længerevarende gyldighedsperiode, herunder om det kan godgøres, at der er et reelt behov for et visum med flere indrejser, der strækker sig over en periode på fx 1, 2 eller flere år, dog max 5 år.

Udgangspunktet er, at ambassaden til en førstegangsansøger vil udstede et visum til max. 90 dages ophold med en enkelt indrejse – medmindre at der oplyses behov for flere indrejser - og at gyldighedsperioden forøges gradvist fra 1 til 2 år, fra 2 til 3 år mv., når ansøgeren i forbindelse med tidligere besøg har bevist, at han/hun er i stand til at gøre korrekt brug af visumsystemet. Der meddeles kun undtagelsesvist visum til familiebesøg med en gyldighedsperiode på mere end 2 år.

Ambassaden udsteder som udgangspunkt visum med flere indrejser og med en længerevarende gyldighedsperiode på mere end 2 år til forretningsfolk, der har et dokumenteret behov for jævnlige forretningsbesøg til Danmark.

Gives et visum til flere indrejser indenfor en gyldighedsperiode på fx 2 år, må visumansøgeren maksimalt opholde sig i Danmark/Schengen i 3 måneder indenfor 6 sammenhængende måneder.

Kilde: Den Danske Ambassade i Ankara

Fra indvandrerens side kan det føles som en brat afslutning af et forhold, der for den pågældende ikke egentlig afsluttes, men snarere omformuleres. I stedet for at være fast bosiddende i Danmark og besøge Tyrkiet nogle måneder om året, vil han eller hun nu opholde sig flest måneder om året i Tyrkiet og besøge Danmark nogle få måneder om året. For langt de fleste er en repatriering ikke et reelt brud med Danmark, for de mange år i Danmark vil altid stå helt centralt i den enkeltes identitet

og fortælling om sig selv. Derfor ses kravet om visum som en unødvendig begrænsning. Det er de rådsøgendes største ønske, at de helt fritages for visumkravet, og næstefter det ligger idéen om, at man ikke skal søge visum hver gang, man vil rejse, men kan nøjes med at gøre det fx hvert femte år. Mange nævner distancen til de danske repræsentationer som en væsentlig forhindring, der skal overvindes ved hver visumansøgning - en forhindring, der muligvis forsvinder med indførelsen af de biometriske pas.

"Jeg har boet her i 41 år og betalt skat præcis som alle andre! Jeg har bidraget til det danske samfund ved mit arbejde i hele mit voksne liv! Hvorfor skal jeg bede nogen om tilladelse til noget, jeg har gjort mig fortjent til?" (pensioneret tyrkisk mand, 66 år, Odense)

"Men reglen om, at han ikke har ret til at besøge sine børnebørn frit, når han har lyst, irriterer ham. Han spørger flere gange, om det kan være rigtigt, at han skal søge om visum. Han kan ikke forstå det. Det er jo et land, der ikke kan finde på den slags, siger han. "Det ligner jo ikke Danmark". Den sidste sætning gentager han for sig selv mange gange" (Adil Erdem om sin fars beslutning om at repatriere)²⁴

Flere giver udtryk for, at visumkravet er det eneste, der forhindrer dem i at flytte permanent tilbage til hjemlandet. De er ganske enkelt bekymrede for, om de vil kunne besøge familien i Danmark, som de ønsker.

Offentlige og private serviceydelser

Det er for alle ældre, som repatrierer, en god idé at få udarbejdet en lægeerklæring eller en generel helbredsattest ved den danske læge inden afrejse fra Danmark. En sådan kan oversættes hos en

24 Erdem (2011), p. 65

statsautoriseret translator i Danmark, og siden anvendes ved fremtidige henvendelser hos lægen i hjemlandet. I forbindelse med besøget hos familierne i Tyrkiet blev det klart, at flere af de ældre måtte gennemgå trættende udredninger i det tyrkiske sundhedsvæsen, idet de ikke havde oplysninger om kroniske lidelser med fra Danmark. Børn og børnebørn i hjemlandet, som har ansvaret for den ældre, kan også have svært ved at læse medicininstruktioner på dansk og derfor ikke være i stand til at bistå den ældre med korrekt medicinering.

– Tyrkiet

”Det var vanskeligt at vende tilbage til Tyrkiet. Levestandarden er langt bedre nu, end da jeg forlod Tyrkiet. Men der er masser af bureaukrati og en anden tone. Tingene fungerer ganske vist, men i en slags kaos” (Ole Hammer citerer Ayse, tilbagevendt i 1995)²⁵

Noget af det sværeste at acceptere efter tilbagevenden til hjemlandet er et lavere niveau af social og offentlig service, end det, der tilbydes i Danmark. Mange bliver chokerede over serviceniveauet i det tyrkiske sundhedsvæsen, og nogle har svært ved at forstå eller acceptere, at der ikke længere er et helbredsmæssigt sikkerhedsnet under dem. De overhører anbefalingerne i rådgivningen og står i en meget uheldig situation, når de får brug for hjælp i hjemlandet – men ikke har tegnet en sygeforsikring.

”Det koster mange penge at være gammel her. Vi skal selv betale, når vi går til lægen eller skal på sygehuset. Det er meget bedre i Danmark” (pensioneret tyrkisk mand, 68 år, Ankara)

”Vi har været på sygehuset flere gange for at få kontrolleret blodtryk, ligesom vi plejer i Danmark. Hver gang siger de, at vores papirer ikke er i orden, og vi ender med at betale” (pensioneret tyrkisk ægtepar, 65 og 67 år, Cihanbeyli)

Repatrieringen kan forberedes ved at undersøge muligheden for sundhedsforsikring og indkøb af medicin, der svarer til de præparater, den ældre får i Danmark. Forberedelserne udløser ofte bekymringer hos de herboende børn, fordi de er i tvivl, om den ældre vil få lige så god service i hjemlandet. Børnene i Tyrkiet oplever indimellem denne skepsis som en kritik af det tyrkiske samfund.

”Han fortæller altid om, hvordan alting er meget bedre i Danmark. Det er underligt, for han har jo selv valgt at komme tilbage. Vi siger ikke så meget til det. Vi har jo altid boet her og ved da godt, at mange ting kunne være bedre – men vi mangler ikke noget” (søn af tilbagevendt, Ankara)

Serviceniveauet er ikke altid det afgørende – denne mand er vendt tilbage på trods af det, der opfattes som et ringere socialt sikkerhedsnet. Mange ældre beskriver det at vende hjem inden afslutningen af livet som en livsdrøm, der giver en særlig følelse af fred i sjælen – og den fred er vigtigere end et højt serviceniveau i sundhedssektoren.

Projektets medarbejdere besøgte en af de centrale kommuner i Konya-provinsen, Cihanbeyli, hvor en stor del af arbejdsindvanderne i Danmark kommer fra. Her forklarede borgmesteren, Dr. Mehmet Ali Önal, at de tilbagevendte har mulighed for enten at lave en pensionsordning, hvori også en sundhedsforsikring indgår, eller en ”ren” sundhedsforsikring. Når man tegner en pensionsordning med sundhedsforsikring, skal man betale et engangsbeløb svarende til de år, man ikke har bidraget til forsikringskassen, mens man boede i Danmark. Dette beløb ligger for de, som har opholdt sig i

²⁵ Erdem & Hammer (2008), pp. 126-127.

Danmark i 40 år, omkring 100.000 kr. Ved denne type forsikring udbetales et mindre beløb i pension hver måned. For de, som føler, de har brug for en sådan løsning, rækker etableringsydelsen på i alt ca. 120.000 kr. derfor kun til én af de udgifter, der er forbundet med at vende tilbage.

En ren sundhedsforsikring kan tegnes med baggrund i et tidligere erhverv eller familiens beskæftigelse, inden man udvandrede til Danmark. Således vil mange opleve, at de kan tegne en sundhedsforsikring for landmænd eller pårørende til sådanne, da det har været det typiske erhverv i landområderne, hvor arbejdsindvandrere kom fra til Danmark i 1960'erne og 1970'erne. Flere familier har ved besøget i Tyrkiet fortalt om velfungerende sundhedsforsikringer, mens andre ikke har undersøgt mulighederne på forhånd og derfor har betalt kontant ved behandlinger på sygehus – en kostelig affære.

– Serbien, Bosnien og Makedonien

I de lande, der tidligere udgjorde Jugoslavien, findes offentlige sundhedsvæsen, som tilbagevendte umiddelbart kan opnå ret til at benytte sig af efter repatrieringen. Derfor er statsborgere fra disse lande ikke berettiget til det tilskud til sygesikring, som kan søges under repatrieringsloven.

Som tidligere nævnt er der desuden mulighed for at flytte til et plejehjem, som i hovedreglen tilbyder værdige forhold for de ældre. Plejehjemmet i Kladovo, hvor mange af arbejdsindvandrere i Danmark kommer fra, er bygget efter tysk forbillede og modsvarer derfor på et formelt plan serviceniveauet i Vesteuropa²⁶. I det hele taget er forholdene omkring sundhedsydelser og medicin i det tidligere Jugoslavien på et niveau, der nogenlunde svarer til det øvrige Europa, hvorfor det sjældent er en stor bekymring for de, som repatrierer – så længe der er truffet aftale om pleje enten i eget hjem eller på plejehjem.

26 Brrun-Hansen og Ravn (2012)

Bevilling af reintegrationsbistand til ægtepar med gensidig forsørgelsespligt

Løbende økonomisk bistand – reintegrationsbistand efter repatrieringslovens § 10

Indvandrere, der ikke har mulighed for at forsørge sig selv efter repatriering, kan endvidere søge om løbende månedlig bistand. Støtten kan enten søges for 5 år eller som livslang månedlig ydelse. En række betingelser skal opfyldes for at komme i betragtning:

- Man skal enten være fyldt 55 år; eller være berettiget til at få førtidspension; eller være fyldt 50 år og på grund af sin helbredstilstand være ude af stand til at forsørge sig selv
- Have haft opholdstilladelse i Danmark i mindst 5 år
- Hvis ansøgeren har fået opholdstilladelse inden 1. juli 2002, kan der bevilges en særlig ekstra ydelse

Bistandens størrelse er også afhængig af, om man er gift med en, som kan få sin pension udbetalt i hjemlandet.

Støttebeløb

Den løbende økonomiske støtte udgør pr. 1. januar 2010:

Gruppe 1: 2.500 kr. (2.000 kr.*) pr. måned i 5 år i f.eks. *Bosnien, Serbien, Makedonien, Irak, Libanon, Tyrkiet* og Vietnam.

Gruppe 2: 4.500 (3.600 kr.) pr. måned i 5 år i f.eks. Qatar, Saudi Arabien og Kuwait.

Den særlige ekstra ydelse for ansøgere med opholdstilladelse inden 1. juli 2002 er på 1.000 kr. om måneden i 5 år eller 800 kr. om måneden resten af livet.

* ved livslang støtte

Kilde: Dansk Flygtningehjælps hjemmesiden "Om at vende hjem"

Reglerne omkring bevilling af reintegrationsbistand efter repatrieringslovens § 10 er uddybet i en bekendtgørelse, som blev revideret senest i 2010²⁷. Bekendtgørelsen beskriver, hvordan kommunen vurderer berettigelse til forsørgelsesydelsen. Når der er tale om ægtepar med gensidig forsørgelsespligt, reguleres bistanden af et "loft" på 7.000 kr. per måned, som svarer til det samlede beløb, som ægtefællerne ville kunne få udbetalt hver måned²⁸. Hvis den ene ægtefælle modtager en førtids- eller folkepension, som er mindre end 7.000 kr. per måned, suppleres den samlede indtægt for ægteparret op til 7.000 kr. per måned. Ligger den ene ægtefælles pensionsudbetaling derimod over 7.000 kr., er den anden ægtefælle ikke berettiget til reintegrationsbistand, idet deres samlede indtægt overstiger "loftet". Hvis den pensionerede ægtefælle dør eller parret skilles, står den anden ægtefælle uden en løbende indtægt. Dansk Flygtningehjælp var i projektperioden i kontakt med flere ægtepar, som angiver netop dette regelsæt som årsagen til, at de valgte *ikke* at repatriere.

Et endeligt farvel efter 40 år?

"At aflevere opholdskortet og vide, hvad det indebar, var som at opgive et barn" (pensioneret tyrkisk mand, 68 år, Ankara)

27 Bekendtgørelse om betingelserne for og fremgangsmåden ved udbetaling af reintegrationsbistand, BEK nr. 353 af 25. marts 2010

28 Ibid § 4, stk. 6-7 for en statsborger i lande tilhørende Gruppe 1 (se faktaboks) med opholdstilladelse i Danmark fra før 1. juli 2002.

At skulle sige endeligt farvel til Danmark efter at have boet her i over 40 år er ikke en let proces. Udover familierelationer og øvrigt netværk er der en basal grundstruktur i de ældres liv, som brydes ved repatrieringen. Uanset at rutinerne virker banale og for en dels vedkommende direkte kedelige, er det dog det liv, de har kendt i mange år.

Dansk Flygtningehjælps interviews foretaget i landsbyerne mellem Ankara og Konya vidner om, at processen frem til repatrieringen er præget af en vis naivitet i forhold til den alderdom, som er mulig i Tyrkiet under de nuværende forhold. Det tager tid at tilegne sig hjemlandets være- og gøremåder igen, og det bliver først tydeligt for de tilbagevendte, når hjemlandsdrømmen bliver til virkelighed.

”Vi troede, at når vi boede [i Ankara], ville vores [herboende] børn komme og besøge os, men de bor langt væk og har ikke så meget tid. Det er dejligt, at vi kan tale med folk omkring os, men vi føler os alligevel fremmede – og nogle gange lidt ensomme”
(tyrkisk kvinde, 65 år, Ankara)

For nogle af de tilbagevendte kommer reintegrationsprocessen i hjemlandet som et chok, fordi de har haft en forestilling om, at det var i hjemlandet, de hørte til. Flere af de interviewede beskrev følelsen af at være fremmed efter repatrieringen og ikke at have oplevet den lettelse, de havde forventet, ved igen – efter 40 år – at være fast bosiddende i deres hjemland.

”Da jeg vendte tilbage til Kusca efter at have været væk i mange år, var alle [landsbyens beboere, som jeg huskede] døde og borte. De erindringsbilleder, jeg havde, var væk. Den sort-hvide film, jeg så engang, var standset (...) Folk, som nu bruger mange penge på at komme hjem på ferie, oplever en tom skal og ensomhed i alle deres store nybyggede huse. Lyden fra folk og dyr er forsvundet og erstattet af larmen fra tyske biler”²⁹

29 Erdem og Hammer (2008), p. 55.

I den individuelle rådgivning hos Dansk Flygtningehjælp står reintegrationsprocessen centralt. Det er en del af rådgiverens opgave at bringe de svære ting, som den rådssøgende ikke selv har tænkt over, frem i lyset. Dialogen handler ofte om balancen mellem nostalgiske forestillinger og virkeligheden i dagens hjemland, og det kan være vigtigt at understrege overfor de ældre, at hverdagen i hjemlandet umuligt kan ligne ferieperioderne, som de er vant til, året rundt. Mange har kun besøgt hjemlandet i forbindelse med den årlige ferierejse i sommerperioden, hvor der er varmt og familie og venner, som også bor i udlandet, holder ferie på hjemegnen. Hvis oplevelserne fra disse perioder ligger til grund for beslutningen om at vende tilbage, er det klart, at illusionerne brister, når vinteren sætter ind, og de store huse i landsbyen står tomme.

Tilpasningen efter repatrieringen lettes betydeligt, hvis der er et stærkt og aktivt netværk på hjemegnen, som er engageret til at modtage de ældre. Netværket er afgørende for, at reintegrationsprocessen ikke giver anledning til tvivl om beslutningen. Tilknytningen til hjemlandet er lettere at genoptage, når den tilbagevendte har familie, der kan personificere egnen som "hjem", end når den tilbagevendte tænker "hjem" som et sted, der viser sig at se anderledes ud end for 40 år siden.

"Min søn og svigerdatter bor i Ankara om vinteren og i huset i landsbyen om sommeren. Jeg bor sammen med dem og følges med dem, og de passer godt på mig. Jeg mangler intet og siger mange tak til Danmark og min familie for alt" (pensioneret kurdisk mand, 82 år, Haymana)

"Min tante flyttede sidste år tilbage til vores landsby i Tyrkiet. Hun var alene her i Danmark, og jeg og min mand tog os meget af hende. Hun var som en ekstra bedstemor for mine børn, men de er store nu, og hun blev ensom herhjemme. Hun valgte at vende tilbage. I vores sommerferie besøgte vi landsbyen, og hun kom løbende imod os, da vi kom i bilen. Græd og grinede på samme tid. Hun så bare så glad og levende ud, som hun ikke har gjort længe, mens hun boede i Danmark, og jeg kunne heller ikke holde tårene tilbage. Det har været den bedste løsning for hende at vende tilbage, selvom hun savner os, og vi savner hende enormt – det er helt sikkert." (dansk-kurdisk kvinde, 35 år, Aarhus)

Afsluttende bemærkninger

På baggrund af den omfattende kontakt, Dansk Flygtningehjælp i projektperioden har haft med de tyrkiske og jugoslaviske statsborgere, som i 1960'erne og 1970'erne indvandrede til Danmark for at arbejde, blev der skabt en mere dybtgående indsigt i nogle af de modsatrettede følelser, som mange arbejdsindvandrere oplever i den begyndende eller fremskredne alderdom.

I det konkrete møde med målgrupperne i Danmark – det vil sige til møder og i de individuelle rådgivninger – sikrede Dansk Flygtningehjælp fundamentet for en tillidsfuld dialog om repatriering. Som projektet skred frem, åbnede dialogen for nye tanker og overvejelser om hjemlandsdrømmen hos mange af de deltagende. Dansk Flygtningehjælp opnåede ny og brugbar viden om målgruppen samt vigtige erfaringer med forholdene i målgruppernes hjemlande til brug for det videre arbejde. De tidligere arbejdsindvandrere fra det tidligere Jugoslavien og Tyrkiet ved nu, hvor de skal gå hen med deres spørgsmål om repatriering og viser tillid i mødet med Dansk Flygtningehjælps rådgivere.

Besøgene hos familier, som er vendt tilbage til Tyrkiet og det tidligere Jugoslavien viste en særligt følsom side af hjemlandsdrømmen for projektets medarbejdere. Særligt disse erfaringer illustrerer den enkelte ældres fundamentale dilemma i beslutningsprocessen. En stor glæde og taknemmelighed over at være vendt tilbage til hjemmet og landsbyen, jorden og markerne; det livsbekræftende i samværet med ligestillede; glæden ved at kunne forstå sproget og udtrykke sig uden begrænsninger; nydelsen af det varmere klima og nærhed til det livsfilosofiske udgangspunkt og – når den tid kommer – udsigten til at dø og blive begravet i landsbyen.

Men også en gennemgribende ensomhedsfølelse, der understreges af tomme huse det meste af året, af det uddøende landbrug som fandtes tidligere og aldringen af de få tilbageværende landsbyboere; et savn af familien, som er blevet i Danmark og et mere diffust savn af livet i Danmark, som er blevet et hjemland på lige fod med oprindelseslandet.

Repatriering er en af mange mulige strategier i arbejdet med at skabe en alderdom med værdighed og livskvalitet for den enkelte. Selvom der i de senere år kan konstateres en stigning i antallet af arbejdsindvandrere, som repatrierer, er det fortsat en meget lille del af den samlede målgruppe. Langt de fleste vælger at tilbringe deres sidste år i Danmark og finder måder at skabe mening og kvalitet i hverdagen via deres børn, børnebørn og de tilbud, som det danske samfund stiller til rådighed.

Dansk Flygtningehjælp ønsker med denne rapport at videregive både en indsigt i de tidligere arbejdsindvandreres dilemma omkring repatriering, men også det gode resultat med metoden, der blev udviklet og anvendt til at komme i dialog med målgrupperne.

Ved opstarten af projektet var forventningerne, at der kunne skabes direkte kontakt til 6-8% af målgruppen ved at afholde møder og informere om reglerne i øjenhøjde. Beslutningen om at ansætte konsulenter med baggrund i de relevante miljøer – fremfor som traditionelt at række ud til foreningslivet og bede dem engagere sig på frivillig basis – viste sig at være en god investering, idet der ved projektets afslutning har været direkte kontakt med 15% af målgruppen, altså omkring dobbelt så mange som forventet. I evalueringsfasen påpegede konsulenterne endvidere, at selve besøget i målgruppernes egne lokaler var vigtigt for deres oplevelse af at blive anerkendt og respekteret for netop deres særegenhed som gruppe.

Det vigtigste budskab ved informationsmøderne var, at der tilbydes råd og vejledning til den enkelte, som overvejer at vende tilbage til hjemlandet. Et vigtigt mål for Dansk Flygtningehjælp var derfor, at

flere fra målgruppen søgte konkret rådgivning i projektperioden. Forventning var, at der ville opstå spørgsmål og dermed konkrete henvendelser fra 50-70 personer eller familier fra målgruppen. Ved projektets afslutning er der gennemført over 500 konkrete rådgivninger med personer og familier i målgrupperne, og det ønskede mål må derfor siges at være nået. Dansk Flygtningehjælp betragter det som et vidnesbyrd om, at målgrupperne kender til organisationens tilbud, er opmærksomme på lovgivningen og føler, at de får relevant og brugbar råd og vejledning, når de henvender sig.

Opfølgingsrejserne i Serbien, Bosnien og Tyrkiet gav Dansk Flygtningehjælp mange relevante input og erfaringer, som allerede er implementeret i den konkrete rådgivning. Samtidig gav det de hjemvendte familier en mulighed for at reflektere – sammen med rådgiverne – over forløbet fra overvejelse til beslutning over afrejse til ét eller flere år efter, hvor hverdagen i hjemlandet er den eneste virkelighed for dem.

Repatrieringsloven giver en stor del af herboende tyrkiske statsborgere en realistisk mulighed for at etablere sig som ældre i hjemlandet. De hæfter sig primært ved etableringsydelsen og muligheden for at søge tilskud til sundhedsforsikring det første år samt medbringe medicin til et års forbrug. For dem er den største omvæltning rent praktisk netop at give afkald på den offentlige service, der tilbydes i Danmark, og etableringsydelsen er den sikkerhed, de har for, at de vil kunne købe sig til behandling i det tyrkiske sundhedsvæsen efter repatrieringen.

For indvandrere fra det tidligere Jugoslavien er det ligeledes etableringsydelsens størrelse, der gør det realistisk at vende tilbage til hjemegnen, selvom de som ældre er plejkrævende eller ved, at de vil blive det indenfor få år. Pengene ses som en garanti for fremtiden eller som en 'pulje', de løbende kan afholde udgifter fra, hvis ikke pensionen eller reintegrationsbistanden helt slår til.

For begge grupper gælder det, at de eksisterende konventioner om social sikring mellem Danmark og hjemlandene er en afgørende faktor i deres beslutning om at vende hjem. Levestandarden er efterhånden så høj i det tidligere Jugoslavien og Tyrkiet, at det kan være vanskeligt at klare sig med en reintegrationsbistand, som maksimalt udgør omkring halvdelen af en dansk folkepensions grundbeløb. For de, som modtager reintegrationsbistand, er etableringsydelsen altså en hjælp til den almindelige forsørgelse i flere år efter repatrieringen.

Skal der peges på mulige forbedringer af forholdene for de udvalgte målgrupper, står en forenkling af reglerne omkring reintegrationsbistand og særligt i spørgsmål om gensidig forsørgelsespligt højt på listen. Den nuværende praksis indenfor lovens muligheder forhindrer angiveligt nogle ægtepar i at realisere drømmen om at vende hjem, hvilket er en u hensigtsmæssig konsekvens af forskrifterne.

Ligeledes vil det for tyrkiske statsborgere være relevant at kigge på en forbedring af mulighederne for at få visum til multiple indrejser indenfor en periode på fx 5 år. Visumkravet begrænser den enkeltes mulighed for at opretholde et nært forhold til familien i Danmark, og frygten for, at det vil være problematisk at rejse til Ankara eller Istanbul for at søge visum – og frygten for, at der på sigt vil blive problemer med overhovedet at få visum – holder mange tilbage fra at tænke seriøst over, hvor de vil opleve den bedste alderdom

Endelig vil de fleste indvandrere, som alligevel ikke har fortrydelsesret, formentlig stilles bedre, hvis der var mulighed for at få udbetalt hele etableringsydelsen på udrejsetidspunktet fremfor i to portioner.

Projektets målbare resultater

Dansk Flygtningehjælp baserer de i rapporten udtrykte erfaringer på nedenstående konkrete resultater opnået i projektperioden på 22 måneder.

- Gennemførelse af 29 møder
  - 20 møder i den tyrkiske målgruppe
  - 9 i den jugoslaviske målgruppe
- 1244 mødedeltagere
  - 842 tilhørende den tyrkiske målgruppe
  - 387 tilhørende den jugoslaviske målgruppe
- Etablering af netværk i de relevante minoritetsmiljøer
- Etablering af relevante samarbejdsrelationer i Tyrkiet eksempelvis den danske ambassade i Ankara samt borgmesterkontoret i Cihanbeyli Kommune, Konya
- Etablering af relevante samarbejdsrelationer i Serbien (eksempelvis lederen af plejehjemmet i Kladovo samt kommunaldirektøren i Kladovo Kommune)
- Udarbejdelse, produktion og distribution af 1000 stk. særligt udarbejdede pjecer til den tyrkiske målgruppe
- Oprettelse og drift af hotline for den tyrkiske målgruppe
- Tilrettelæggelse og produktion af tre film til arbejdsindvandrere fra det tidligere Jugoslavien
- Tilrettelæggelse og produktion af to professionelle informationsfilm til arbejdsindvandrere fra Tyrkiet
- Levering af baggrundsmateriale til mindst 5 artikler i målgruppernes egne skrevne medier
- Deltagelse i radio- samt TV-program for den albansktalende minoritet
- Gennemførelse af 523 individuelle rådgivninger
- Gennemførelse af en opfølgingsrejse til Serbien og Bosnien samt en opfølgingsrejse med fotograf til Tyrkiet
- Rådgivning og øvrig bistand til journaliststuderende, som skrev hovedopgave om arbejdsindvandrere fra det tidligere Jugoslavien – artikel trykt i Kristeligt Dagblad 11. juni 2012
- Udarbejdelse af hjemmeside særligt målrettet arbejdsindvandrere fra Tyrkiet
- Udarbejdelse af hjemmeside særligt målrettet arbejdsindvandrere fra det tidligere Jugoslavien
- Udarbejdelse af "håndbog" i forbindelse med indvandreres repatriering til Tyrkiet
- Udarbejdelse af "håndbog" i forbindelse med indvandreres repatriering til Serbien
- Indsamling samt bearbejdning af data for de to målgrupper

Bilag 1: Registrering af afholdte møder samt deltagere

Møder afholdt i målgruppen fra Tyrkiet

Dato	Mødested	Deltagere
11/11-10	Sprogcenter Randers, Randers*	60
19/1-11	FC Sydfyns klublokaler, Svendborg	15
13/2-11	Valdermarsgade moské, Vesterbro	50
16/2-11	Vollsmose Kulturhus, Odense	65
28/2-11	Trekanten Kulturhus, Aalborg	15
15/3-11	Mosaikken/Festsalen Stengårdsvej, Esbjerg	40
18/3-11	Den tyrkiske kulturforening, Fredericia	45
20/3-11	Den tyrkiske kulturforening og moské, Vejle	45
30/3-11	Tyrkisk Kulturcenter, Farum	35
1/4-11	Kocatepe Cami, Frederiksberg	130
4/4-11	Slagelse Cami, Slagelse	15
8/4-11	Islamisk forening/moské, Brøndby Strand	40
8/4-11	3Fs lokaler, Brabrand**	140
13/4-11	Tyrkisk kulturforening / moské, Roskilde	20
13/5-11	HKs lokaler, Glostrup**	20
16/5-11	Beboerhuset, Taastrupgaard	25
25/5-11	Beboercentrum, Tingbjerg	2
17/11-11	Ballerup	20
18/3-12	Dansk-tyrkisk kulturforening, Ballerup	60
I ALT		842

* Tilrettelagt i samarbejde med Integrationsrådet i Randers og Randers Kommune
 **Tilrettelagt i samarbejde med Turkish-Danish Network

Møder afholdt i målgruppen fra det tidligere Jugoslavien

Dato	Mødested	Deltagere
25/3-11	Albansk kulturforening og moské, Frederiksberg	100
28/3-11	Serbisk forening, Ballerup	12
2/4-11	Albansk forening, Ballerup	130
5/4-11	Serbisk forening, Skovlunde	15
8/4-11	Serbisk klub Djerdap, Næstved	20
15/4-11	Serbisk klub, Hillerød	30
26/5-11	METAL Fagforening, Helsingør	30
12/10-11	Sydbyhallerne, Silkeborg	15
12/11-11	Odense	15
3/3-12	Frederiksværk	35
I ALT		402

Bilag 2: Håndbog: Særlige forhold om repatriering til Tyrkiet

- **En stor beslutning at sige farvel til Danmark**

De fleste er overraskede over, at det er svært at reintegrere sig i Tyrkiet efter at have boet i Danmark i 40 år eller mere. Sprogligt og økonomisk fungerer de som andre, men følelsesmæssigt oplever de først efter hjemkomsten, at de er fremmede også i hjemlandet.

Det er vigtigt at gøre sig klart, at tilbagevenden er en proces. Ikke alle føler sig "hjemme" lige med det samme, og det kræver en indsats igen at blive en del af lokalsamfundet i hjemlandet – uanset om det er i landsbyen, man kommer fra eller man er flyttet til et nyt sted i storbyen.

- **Sundhedsforsikring**

Mange bliver chokerede over serviceniveauet i det tyrkiske sundhedsvæsen. En del familier har svært ved at forstå eller acceptere, at der ikke længere er et helbredsmæssigt sikkerhedsnet under dem. De overhører anbefalingerne i rådgivningen og står i en meget uheldig situation, når de får brug for hjælp i hjemlandet – men ikke har tegnet en sygeforsikring.

Sådan gør du

Undersøg hvilke muligheder du har allerede inden du rejser tilbage. Der kan tegnes meget dyre forsikringer, som også indeholder en pensionsordning og mindre kostbare sundhedsforsikringer, som dækker almindelige lægebesøg og lignende. Der kan tillægges betaling for evt. behandling.

Når man tegner en pensionsordning med sygeforsikring, skal man betale et engangsbeløb svarende til de år, man ikke har bidraget til forsikringskassen, mens man boede i Danmark. Dette beløb ligger for de, som har opholdt sig i Danmark i 40 år, omkring 100.000 kr. Ved denne type forsikring udbetales et mindre beløb i pension hver måned.

En sundhedsforsikring kan tegnes med baggrund i et tidligere erhverv eller familiens beskæftigelse, inden man udvandrede til Danmark. Således vil mange opleve, at de kan tegne en sundhedsforsikring for landmænd eller pårørende til sådanne, da det har været det typiske erhverv i landområderne, hvor arbejdsindvandrere kom fra til Danmark i 1960'erne og 1970'erne.

- **Ophør af skattepligt i Danmark**

Hvis der ikke anmodes om ophør af skattepligt på baggrund af udvandring, vil pågældende hvert år modtage en selvangivelse i hjemlandet. Det ses endvidere ofte, at der bliver trukket skat af fx ATP-udbetalingerne, hvis ikke der er anmodet om ophør.

Sådan gør du

Brevskabelon til anmodning findes på Dansk Flygtningehjælps hjemmeside og blanket 04.029 findes på SKATs hjemmeside. Begge udfyldes og sendes til nærmeste skattecenter.

- **Udbetaling af pension og reintegrationsbistand**

En del af de, som vender hjem, oplever vanskeligheder i starten med udbetaling af deres pension eller reintegrationsbistand. Det skyldes typisk en af disse tre faktorer:

1. Kommunen sender oplysning om udvandring til Pensionsstyrelsen, efter pågældende er flyttet, og der er dermed en forsinkelse i den næste udbetaling fra Pensionsstyrelsen.
2. Forskellen mellem forudbetalte og bagudbetalte ydelser skaber en oplevelse af, at man mangler en udbetaling.

3. Pågældende har ikke oplyst en konto i Tyrkiet til kommunen (og dermed Pensionsstyrelsen), men har ikke overblik over deres NemKonto fra hjemlandet. De oplever det derfor som, at der mangler udbetalinger, indtil de har fået indberettet den tyrkiske konto til Pensionsstyrelsen.

Sådan gør du

Det er en god idé at oprette en konto i Tyrkiet, inden den endelige udrejse skal finde sted. Det er vigtigt, at du udfylder Pensionsstyrelsens skema, som du får udleveret i kommunen, med alle de rigtige detaljer. Du kan evt. tage den oversatte version af skemaet med i banken i Tyrkiet og få dem til at hjælpe dig med at udfylde detaljerne.

Hvis du ikke oplyser noget til kommunen eller Pensionsstyrelsen, vil pengene blive overført til din NemKonto. Du kan senere sende dine nye kontodetaljer til Pensionsstyrelsen ved at udfylde et nyt skema.

- **Leveattest og oplysningspligt**

Når du modtager pension eller reintegrationsbistand fra Danmark, vil du en gang om året modtage en leveattest samt et skema om dine indtægter. Disse to skal sendes tilbage til Pensionsstyrelsen i udfyldt stand. Du har pligt til at oplyse de danske myndigheder om alle de forhold, der er nævnt i skemaerne.

Sådan gør du

Leveattesten er enkel at udfylde, da den blot skal bekræfte, at du stadig er i live. Den skal underskrives af vitterlighedsvidner – det vil sige nogen, der kan skrive under på, at du er den, du er, og du stadig er i live. Det kan fx være en muktar eller nogle naboer – eller hvis du bor i nærheden af et dansk honorær konsulat, kan de hjælpe dig.

I *indtægtsskemaet* skal du angive indtægter udover din danske pension. Det betyder for eksempel, at hvis du har tegnet en pensions- og sygeforsikring og derfor hver måned modtager en pensionsudbetaling fra denne, eller hvis du har startet en mindre virksomhed og har en lille indtjening, så skal det oplyses i skemaet

- **Når der er gået 1 år efter udrejsen**

For at få anden del af etableringsydelsen udbetalt efter det første år, skal du kontakte den kommune, du boede i, inden du repatrierede. Pengene bliver ikke automatisk sendt til dig, og det er derfor vigtigt, at du selv husker at kontakte kommunen. Dansk Flygtningehjælp, Pensionsstyrelsen eller andre kan ikke gøre det for dig.

Sådan gør du

Dansk Flygtningehjælp har udviklet en erklæring, du skal udfylde og sende til kommunen efter det første år. Den hedder "Erklæring om repatriering uden fortrydelsesret" og du finder erklæringen den på Dansk Flygtningehjælps hjemmeside, eller du kan få den udleveret af kommunen eller Dansk Flygtningehjælp, inden du forlader Danmark.

Det er vigtigt, at oplysningerne om dit kontonummer er udfyldt korrekt, så der ikke bliver problemer med overførslen af penge fra Danmark til dit hjemland. Du kan evt. tage erklæringen med til din bank i hjemlandet og bede dem om hjælp til at udfylde skemaet.

- **Ansøgning om visum ved besøg i Danmark**

Når du vælger at opgive din danske opholdstilladelse – og dermed din ret til at bo i Danmark – skal du altid søge visum for at kunne rejse ind i Danmark igen. Dette gælder også selvom du har boet i Danmark i mange år inden du flyttede tilbage – og selvom du har børn og børnebørn i Danmark.

Sådan gør du

Den Danske Ambassade kan ikke hjælpe dig med at få visum til Danmark. I stedet for at henvende dig hos dem, skal du besøge et ansøgningscenter eller ambassadens hjemmeside. Her finder du de skemaer, du skal udfylde for at søge om visum.

Den Danske Ambassade i Tyrkiet – Visum og opholdstilladelse i Danmark

<http://tyrkiet.um.dk/da/rejse-og-ophold/rejse-til-danmark/>

Adresser på visumansøgningscentre**ANKARA**

Cinnah Caddesi no. 64/9

Cankaya

06690 Ankara

Call center: +90 312 440 1400

E-mail: infoak@denmarkvac-tr.com

ISTANBUL

Halasgargazi Caddesi no. 169

34360 Sisli

Istanbul

Call center: +90 212 231 4050

E-mail: info@denmarkvac-tr.com

• Nyttige telefonnumre i Danmark

Spørgsmål om regler for støtte, forberedelser, konsekvenser m.m.

- Dansk Flygtningehjælp, Borgergade 10, 1300 København K, 33 73 50 00

Spørgsmål om pension *inden* du rejser fra Danmark

- Din kommune
- Navn på afdeling eller sagsbehandler:
- Telefonnummer:

Spørgsmål om pension *efter* du har forladt Danmark

- Pensionsstyrelsen, Njalsgade 72C, 2300 København S, 33 95 50 00

Spørgsmål om opholdstilladelse, bortfaldsregler ved ophold i udlandet inden du rejser

- Udlændingestyrelsen, Ryesgade 53, 2100 København Ø, 35 36 66 00

Spørgsmål om SKAT

- Dit lokale skattecenter eller SKATs servicecenter på telefon 72 22 18 18

Bilag 3: Håndbog: Særlige forhold om repatriering til det tidligere Jugoslavien

- **En stor beslutning at sige farvel til Danmark**

De fleste er overraskede over, at det er svært at reintegrere sig i hjemlandet efter at have boet i Danmark i 40 år eller mere. Sprogligt og økonomisk fungerer de som andre, men følelsesmæssigt oplever de først efter hjemkomsten, at de er fremmede også i hjemlandet.

Det er vigtigt at gøre sig klart, at tilbagevenden er en proces. Ikke alle føler sig "hjemme" lige med det samme, og det kræver en indsats igen at blive en del af lokalsamfundet i hjemlandet – uanset om det er i landsbyen, man kommer fra eller man er flyttet til et nyt sted i storbyen.

- **Sundhedsforsikring**

Alle statsborgere fra de tidligere jugoslaviske republikker bliver omfattede af det offentlige sundhedsvæsen, når de vender tilbage til hjemlandet. Den offentlige service er anderledes end i Danmark og dækker i de fleste lande kun basale lægekonsultationer og lignende. Der kan tegnes privat sundhedsforsikring ved siden af.

Sådan gør du

Når du har bosat dig i et af de tidligere jugoslaviske lande, skal du indenfor 30 dage registrere dig på det lokale kommunekontor (folkeregister).

Når du er registreret i folkeregistret, skal du kontakte det lokale sygesikringskontor for at blive omfattet af sundhedsvæsenets tilbud.

- **Ophør af skattepligt i Danmark**

Hvis der ikke anmodes om ophør af skattepligt på baggrund af udvandring, vil pågældende hvert år modtage en selvangivelse i hjemlandet. Det ses endvidere ofte, at der bliver trukket skat af fx ATP-udbetalingerne, hvis ikke der er anmodet om ophør.

Sådan gør du

Brevskabelon til anmodning findes på Dansk Flygtningehjælps hjemmeside og blanket 04.029 findes på SKATs hjemmeside. Begge udfyldes og sendes til nærmeste skattecenter.

- **Udbetaling af pension og reintegrationsbistand**

En del af de, som vender hjem, oplever vanskeligheder i starten med udbetaling af deres pension eller reintegrationsbistand. Det skyldes typisk en af disse tre faktorer:

1. Kommunen sender oplysning om udvandring til Pensionsstyrelsen, efter pågældende er flyttet, og der er dermed en forsinkelse i den næste udbetaling fra Pensionsstyrelsen.
2. Forskellen mellem forudbetalte og bagudbetalte ydelser skaber en oplevelse af, at man mangler en udbetaling
3. Pågældende har ikke oplyst en konto i hjemlandet til kommunen (og dermed Pensionsstyrelsen), men har ikke overblik over deres NemKonto fra hjemlandet. De oplever det derfor som, at der mangler udbetalinger, indtil de har fået indberettet den nye konto til Pensionsstyrelsen.

Sådan gør du

Det er en god idé at oprette en konto i hjemlandet, inden den endelige udrejse skal finde

sted. Det er vigtigt, at du udfylder Pensionsstyrelsens skema, som du får udleveret i kommunen, med alle de rigtige detaljer. Du kan evt. tage den oversatte version af skemaet med i banken i hjemlandet og få dem til at hjælpe dig med at udfylde detaljerne.

Hvis du ikke oplyser noget til kommunen eller Pensionsstyrelsen, vil pengene blive overført til din NemKonto. Du kan senere sende dine nye kontodetaljer til Pensionsstyrelsen ved at udfylde et nyt skema. Det er dit ansvar at sørge for, at Pensionsstyrelsen har de korrekte oplysninger.

- **Leveattest og oplysningspligt**

Når du modtager pension eller reintegrationsbistand fra Danmark, vil du en gang om året modtage en leveattest samt et skema om dine indtægter. Disse to skal sendes tilbage til Pensionsstyrelsen i udfyldt stand. Du har pligt til at oplyse de danske myndigheder om alle de forhold, der er nævnt i skemaerne.

Sådan gør du

Leveattesten er enkel at udfylde, da den blot skal bekræfte, at du stadig er i live. Den skal underskrives af vitterlighedsvidner – det vil sige nogen, der kan skrive under på, at du er den, du er, og du stadig er i live. Det kan fx være en fra kommunen eller nogle naboer.

I *indtægtsskemaet* skal du angive indtægter udover din danske pension. Det betyder for eksempel, at hvis du har tegnet en pensions- og sygeforsikring og derfor hver måned modtager en pensionsudbetaling fra denne, eller hvis du har startet en mindre virksomhed og har en lille indtjening, så skal det oplyses i skemaet

- **Husk rejseforsikring ved besøg i Danmark**

Når du vælger at opgive din danske opholdstilladelse – og dermed din ret til at bo i Danmark – har du ikke længere ret til at modtage behandling i det danske sundhedsvæsen, sådan som du har været vant til tidligere. Når du skal besøge din familie i Danmark, er det derfor meget vigtigt, at du har tegnet en rejseforsikring i dit hjemland, som dækker evt. omkostninger under dit ophold. Har du ikke en rejseforsikring, vil du og din familie i Danmark blive pålagt kontant betaling for behandling, du modtager, hvis du bliver syg under dit besøg i Danmark.

Sådan gør du

Tag kontakt til forsikringselskaber i dit hjemland og undersøg, hvad det koster at tegne en sundhedsforsikring. Den skal være gyldig til rejser og ophold i udlandet – det vil sige i Danmark – af mindst 3 måneders varighed.

- **Når der er gået 1 år efter udrejsen**

For at få anden del af etableringsydelsen udbetalt efter det første år, skal du kontakte den kommune, du boede i, inden du repatrierede. Pengene bliver ikke automatisk sendt til dig, og det er derfor vigtigt, at du selv husker at kontakte kommunen. Dansk Flygtningehjælp, Pensionsstyrelsen eller andre kan ikke gøre det for dig.

Sådan gør du

Dansk Flygtningehjælp har udviklet en erklæring, du skal udfylde og sende til kommunen efter det første år. Den hedder "Erklæring om repatriering uden fortrydelsesret" og du finder erklæringen den på Dansk Flygtningehjælps hjemmeside, eller du kan få den udleveret af kommunen eller Dansk Flygtningehjælp, inden du forlader Danmark.

Det er vigtigt, at oplysningerne om dit kononummer er udfyldt korrekt, så der ikke bliver problemer med overførslen af penge fra Danmark til dit hjemland. Du kan evt. tage erklæringen med til din bank i hjemlandet og bede dem om hjælp til at udfylde skemaet.

- **De danske myndigheder i hjemlandet kan *ikke* hjælpe dig**

Det er vigtigt, at du forstår, at repatriering betyder at opgive sine rettigheder i Danmark. Hvis du får problemer på et senere tidspunkt i hjemlandet, kan de danske myndigheder ikke hjælpe dig, da deres opgave er at hjælpe danske statsborgere i udlandet. De kan dog oplyse dig om regler og forhold i Danmark, hvis du skulle få brug for det.

Den Danske Ambassade i Serbien

Kraljevska Danska Ambasada
Neznanog Junaka 9 A
11040 Beograd
Telefonnummer: +381 (11) 3679 500

Den Danske Ambassade i Albanien (gælder borgere fra Kosovo)

Royal Danish Embassy
Rr. Nikolla Tupe No. 1, 4th Fl. Apt. 4, Tirana.
Postadr.: P.O. Box 1743, Tirana
Telefonnummer: +353 (4) 2280 600

Det Danske Generalkonsulat i Makedonien

Royal Danish Consulate General
Alkaloid AD
Bul. A. Makedonski No.12
1000 Skopje
Telefonnummer: +3892 3104 067

Den Danske Ambassade i Slovenien (gælder borgere fra Bosnien-Hercegovina)

Danmarks Ambassade i Slovenien
EuroCenter, Tivolska 48
1000 Ljubljana
Tlf.: + 386 1 43 80 800

Den Danske Ambassade i Kroatien

Trg N. Š. Zrinskog 10
HR-10000 Zagreb
Telefonnummer: +385 1 4924 530

- **Nyttige telefonnumre i Danmark**

Spørgsmål om regler for støtte, forberedelser, konsekvenser m.m.

- Dansk Flygtningehjælp, Borgergade 10, 1300 København K, 33 73 50 00

Spørgsmål om pension *inden* du rejser fra Danmark

- Din kommune
- Navn på afdeling eller sagsbehandler:
- Telefonnummer:

Spørgsmål om pension *efter* du har forladt Danmark

- Pensionsstyrelsen, Njalsgade 72C, 2300 København S, 33 95 50 00

Spørgsmål om opholdstilladelse, bortfaldsregler ved ophold i udlandet inden du rejser

- Udlændingestyrelsen, Rymsgade 53, 2100 København Ø, 35 36 66 00

Spørgsmål om SKAT

- Dit lokale skattecenter eller SKATs servicecenter på telefon 72 22 18 18

Litteraturliste

Andersen, Karen, *Gæstearbejder – udlænding – indvandrer – dansker! Migration til Danmark 1968-78*, Gyldendal, Odense 1979

Bruun-Hansen, Kerstin og Raun, Katrine Grønvald, "Den sidste rejse hjem", artikel i Kristeligt Dagblad, 11. juni 2012

Egeblad, Charlotte, "Etniske ældre og ensomhed" i *Alderens nye sider*, december 2005

Egeblad, Charlotte, "At blive gammel i et fremmed land" i *Alderens nye sider*, december 2004

Erdem, Mahmut og Hammer, Ole, *Folket med de trætte okser (gawesti). En fortælling om rødde og ruter*, Underskoven, Polen, 2008

Erdem, Adil, "Ret til en alderdom med sine børnebørn" i Slavensky, Klaus (red.), *Værdig alderdom. Ældres rettigheder i Danmark*, Forlaget Andedammen, Skive 2011

Dall, Kristian; Garval, Ditte; Laursen, Sara Seerup & Mortensen, Steen Lee, *Når Karen besøger Fatima. Betydningen af religion og kultur i mødet mellem medarbejdere i ældreplejen og ældre borgere med anden etnisk baggrund end dansk*, Magistratsafdelingen for Omsorg og Sundhed, Aarhus Kommune, april 2009

Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration; Tænketanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark i samarbejde med Peter Gundelach og Esther Nørregård-Nielsen; *Etniske gruppers værdier – baggrundsrapport*, Schultz Grafisk, København 2007

Styrelsen for Social Service, *Ældre etniske borgeres syn på alderdommen og den danske ældreomsorgs muligheder*, Odense 2004

Swane, Christine E. & Tireli, Üzeyir, "Tyrkiske ældres bestræbelser på at føle sig hjemme" i *Social Kritik* 127/2011

Tonnesen, Ane Oksbøl og Ballhausen, Tilde Kjær, *Identitet og tilhørsforhold på tværs af grænser En undersøgelse af transnational praksis blandt dansk-vlachere*, Speciale ved Geografi & Kultur og Sprogødestudier, RUC 2008

Lovtekster m.v.

- Forslag til Lov om ændring af social bistand, L 189, 2. februar 1994
- Bekendtgørelse af repatrieringsloven, LBK nr. 871 af 29. august 2012
- Bekendtgørelse om betingelserne for og fremgangsmåden ved udbetaling af reintegrationsbistand, BEK nr. 353 af 25. marts 2010
- Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, *Vejledning til repatrieringsloven*, juni 2010

Udvalgte artikler og TV-klip fra tyrkiske og jugoslaviske medier

Milliyet, 10. november 2009, *Danimarka, ülkesine kesin dönüş yapacak göçmenlere 30 bin TL ödeyecek*, <http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1160316>

Hürriyet Avrupa (tyesk medie for tyrkiske indvandrere), 19. marts 2010, *Ülkesine dönmene devlet desteği*, <http://www.hurriyet.de/haberler/gundem/531889/danimarkadan-geri-donus-tesvigi>

Haber, 10. april 2011, *Emekli Türklere uyarı* <http://www.haber.dk?p=5348>

RTV Zëri i Kosovës, [www.rtvzik.com](http://player.vimeo.com/video/25939985?color=f0000c), <http://player.vimeo.com/video/25939985?color=f0000c> og <http://player.vimeo.com/video/25238984?color=f0000c>

Haber, 31. marts 2012, *Danimarka kesin dönüşle özendirilmeye çalışıyor*, <http://www.haber.dk?p=9028>

Bahar, 13. april 2012, *Kesin dönüş bilgilendirme toplantısına ilgi büyük oldu*, <http://www.bahar.dk/haber/63-danimarka-kesin-donus-bilgilendirme-toplantisina-ilgi-buyuk-.html>

Cihanbeyli Belediyesi <http://www.cihanbeyli.bel.tr/index.php?action=34&no=257&ref=de7a12fbace11094bb76c23aab16f813e028d4f5>

DANSK FLYGTNINGEHJÆLP

Borgergade 10, 3.sal
1300 København K

Telefon +45 3373 5000

Fax +45 3332 8448

www.flygtning.dk

drc@drc.dk